

**Uluslararası Gelişmeler Işığında Türkiye
Yükseköğretim Sistemi: Temel Eğilimler, Sorunlar,
Çelişkiler ve Öneriler**

Fikret Şenses
İktisat Bölümü
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Ankara 06531
fsenses@metu.edu.tr
www.metu.edu.tr/~fsenses

ULUSLARARASI GELİŞMELER İŞİĞİNDA TÜRKİYE YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİ:
TEMEL EĞİLİMLER, SORUNLAR, ÇELİŞKİLER VE ÖNERİLER
Fikret ŞENSES¹

ÖZET

Bu yazı, Türkiye yükseköğretim sistemine ilişkin tartışmalar çerçevesinde sistemin temel yapısal özelliklerini ana hatlarıyla değerlendirmekte ve sistemin son yıllardaki hızlı genişlemesine ve karmaşık yapısına dikkat çekmektedir. Sistemin hedefleri arasındaki çelişkilere işaret edilmekte, karşılaştığı kimi temel sorunlar ana hatlarıyla incelenmekte ve çözümlerine yönelik olarak öneriler geliştirilmektedir. Sorunlar arasında, fırsat eşitsizliği, sistemin tek merkezden yönetilmesi, kendi içinde etkileşen bir akademik topluluk oluşturma güçlükleri ve araştırma gündeminin yerel anlamlılık yörüngesine oturtulamaması ön plana çıkarılmaktadır. Nicel hedeflere yönelimin nitelik üzerinde çeşitli alanlarda yarattığı olumsuz etkiler sistemin bugünkü hedeflerinin başlıca çelişkisi olarak değerlendirilmektedir. Yükseköğretim sistemini oluşturan kuruluşların hedefleri açısından farklılaştırılması, sistemin bu farklılaşma doğrultusunda ve bugünkü karmaşık yapının ortaya çıkardığı yönetim güçlükleri karşısında yeniden yapılandırılması ve fırsat eşitliğine, akademik özgürlüklere duyarlı, toplumla daha yakından ilişkili, eğitim süreçleri işgücü piyasalarıyla, araştırma gündemi toplumsal sorunlarla daha yakından ilişkilendirilmiş bir akademik ortamın oluşturulması çalışmada geliştirilen öneriler arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim ve İşgücü Piyasaları, Özelleştirme, Fırsat Eşitsizliği, Vakıf Üniversiteleri, Yabancı Dilde Eğitim, Akademik Atama ve Yükseltme, Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması ve Temel İlkeleri

GİRİŞ

Türkiye yükseköğretim sistemi, eğitimin diğer alanları gibi uzun yıllar boyunca ihmal edilen ve toplumsal gündemin ön sıralarında kendisine yer bulmakta zorlanan bir konudur. Son yıllarda konuya gerek ulusal gerekse uluslararası düzlemde kayda değer bir ilgi artışı olduğu gözlenmektedir. Ulusal düzlemde 2006 yılı ortalarında kapsamlı bir inceleme sonucunda Yükseköğretim Strateji Raporu'nu (YÖK, 2007) kamuoyunun dikkatlerine sunan Yüksek Öğretim Kurulu'nun ve kimi üniversitelerimizle sivil toplum kuruluşlarının çabaları ön plana çıkarken, uluslararası düzlemde OECD ve Dünya Bankası gibi kuruluşların ilgisi dikkat çekmektedir.

¹ ODTÜ İktisat Bölümü. Bu yazı, kısmen YÖK Yükseköğretim Strateji Raporu'nu hazırlayan Stratejik Gelişme Komisyonu'nun bir üyesi olarak, birçoğunu komisyon çalışmaları sırasında da dile getirdiğim, ancak bir bölümü azınlık görüşü olarak kalan görüşlerim doğrultusunda tasarlanmış olup tümüyle kişisel görüşlerimi yansıtmaktadır. Doğaldır ki, söz konusu raporun sorumluluğunu kolektif sorumluluk anlayışı içinde tümüyle paylaşıyorum.

Türkiye’de yükseköğretime ilişkin tartışmalar iki düzlemde gelişmektedir. Bunlardan birincisi, derin siyasal boyutları da olan bir düzlemde, yükseköğretim kurumlarında eğitim gören bayan öğrencilerin örtünme biçimlerinden, siyasal amaçla yeni üniversiteler açılmasına, öğrenci ve sicil aflarından üniversitelerimizin uluslararası sıralamalardaki yerine kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde gelişmekte ve genellikle yükseköğretimle ilgili kurumlar arasında ve genel kamuoyunda gerginlikler yaratan kısır çekişmelere sahne olmaktadır. İkinci düzlemde ise, yükseköğretime ilişkin tartışmalar, birinciden önemli ölçüde farklı bir biçimde üniversitelerimizdeki gelişmeleri, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika eksenindeki gelişmelerle ilişkili olarak ve Türkiye’deki gelişmeleri dış dünyada ulaşılan standartlar temelinde değerlendirme eğilimi göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, yükseköğretim sisteminin önemli konularını bu iki düzlemden farklı bir eksende, Türkiye’nin kendine özgü koşulları çerçevesinde ele alarak temel eğilimleri ana hatlarıyla değerlendirmek, sistemin kimi çelişkilerine dikkat çekmek, belli başlı sorun alanlarını belirlemek ve bunların çözümüne yönelik öneriler geliştirmektir. Bu yazı, son derece karmaşık bir yapıya sahip olan yükseköğretim sistemini bütün yönleriyle ele alma iddiası taşımamakta, çeşitli alt başlıklar altında kimi temel konular üzerinde yoğunlaşmaktadır.

YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİNİN TEMEL YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Türkiye yükseköğretim sistemi son çeyrek yüzyılda ve özellikle son on beş yılda dünyada eşine ender rastlanan bir genişleme ve yapısal değişim süreci yaşamaktadır. Bu dönemde devlet üniversitelerinin sayısı 1981 yılında sadece 19 iken 1982’de 27’ye, 1992’de büyük bir sıçrama göstererek o yıl kurulan 21 üniversite ve iki yüksek teknoloji enstitüsünün katılmasıyla 51’e ve Mart 2006’da kurulan 15 yeni üniversite eklenerek 68’e yükselmiştir. Bu sayıya, en son olarak da 2007 yılında 17 yeni üniversite eklenmiş ve devlet üniversitelerinin sayısı Ağustos 2007 tarihi itibarıyla 85’e ulaşmıştır. Vakıf üniversitelerinin sayısı da hızla ve sürekli bir biçimde artarak 1984 yılında 1’den, 1993’de 3’e, 1996’da 8’e, 1997’de 15’e, 1999’da 20’ye, 2006’da 25’e ve Mayıs 2007 itibarıyla de 30’a yükselmiş (YÖK 2007a: 6 ve 9)² ve toplam sayısı 115’i bulan üniversitelerimiz içinde önemli bir konuma ulaşmıştır.

Yükseköğretim sistemi kuruluş yılları ve öğrenci sayıları açısından büyük çeşitlilik gösteren ve sayıları artma eğiliminde olan devlet ve vakıf üniversiteleri başta olmak üzere, açık öğretim, meslek yüksekokulu gibi farklı türlerden oluşan çok sayıda yükseköğretim kurumunu bünyesinde barındıran çoktürel ve karmaşık bir yapıya sahiptir.³

Yükseköğretim sisteminde gözlenen ani ve hızlı değişiklikler üniversitelerin öğretim elemanı ve alt yapı gereksinimleri karşılanmadan ve üniversiteden beklenen eğitim, araştırma ve toplumsal hizmet ve bütünüyle kalite hedeflerinin geri plana itildiği bir anlayışla

² Ağustos 2007’de YÖK onayını alan bir vakıf üniversitesinin eklenmesiyle ve YÖK’üm onayını bekleyen yeni vakıf üniversitesi kurma talepleri sonucunda bu sayının yakın bir gelecekte daha da artması beklenmektedir. Devlet üniversitesi sayısının da yakın bir gelecekte daha da artması beklenmektedir. Üniversitesi olmayan 9 ile de üniversite kurulmasının tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bk. *Milliyet*, 15 Eylül, 2007, s. 1 ve 20.

³ Üniversiteleri belirli bir tipoloji çerçevesinde sınıflandıran bir çalışma için bk. Şenses (1999).

gerçekleştirildiği için bu süreçte üniversite kavramı ciddi bir biçimde zedelenmiştir. Yeni açılan üniversiteler başta olmak üzere, yükseköğretim kuruluşları öğrencilerine sundukları yaşam koşulları ve özellikle barınma ve ulaşım hizmetleri açısından da önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Üniversitelerimizin birçoğu, üniversite içinde sağlanamayan koşulların ortaya çıkarılabilmesi ve uygun bir üniversite ortamının oluşturulabilmesi için içinde buldukları kentlerden de yararlanamamaktadırlar. Bu kentlerin büyük bir bölümü kütüphane, sinema, tiyatro, konser salonu gibi kültürel etkinliklerin sürdürülebileceği mekanlardan ve genel olarak akademik yaşam için uygun ortamlardan yoksundur.

Yükseköğretim sistemindeki hızlı genişleme, genellikle Türkiye'deki yükseköğretim okullaşma oranının sanayileşmiş ülkelere kıyasla çok düşük olduğu⁴, üniversiteye giriş için başvuranlarla yerleştirilenler arasındaki büyük sayısal dengesizlik ve buradan çıkarak halkın karşılanamayan yükseköğretim talebi gibi düşüncelerle gerekçelendirilmek istense de asıl nedenin siyasal etkenlerden kaynaklandığı konusunda yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır. Çok sayıda yeni üniversite kurulmasını siyasal düzlemde ön plana çıkaran hükümetin bu kuruluşlara gerekli finansal desteği sağlamamış olması, kalite etkenlerinin hükümet katında da önem kazanmadığını göstermektedir. Öte yandan, yükseköğretime talep konusu daha ince bir ayrıntıda incelendiğinde, yeni üniversiteler kurulması talebinin önemli bir kısmının ciddi akademik etmenler yerine, kent yatırımcılar için bir çekim merkezi olması ve kent ekonomisinin canlanması gibi ekonomik unsurlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bireysel düzlemde de, işgücü piyasasında işverenlerin, başvuru sahiplerinin sahip olması gereken eğitim düzeyi beklentisinin yükselmiş olması ve askerlikte geçecek süre ve statüyle ilgili bakış açıları ağırlık kazanmaktadır. Başta yeterli akademik ve fiziksel altyapı oluşturulmadan yeni üniversitelerin kurulduğu kent halkı olmak üzere, genel kamuoyunda eğitimin niteliği ve uygun üniversite ortamının oluşup oluşmadığıyla ilgili kaygıların henüz yeterli düzeye ulaşmamış olması ve yeni üniversitelerden mezun olanların akademik donanımları ve işgücü piyasasındaki konum ve performanslarıyla ilgili kaygıların ön planda tutulmaması bu görüşü destekler niteliktedir.

Yeni kurulan birçok üniversitenin, eskiden varolan yükseköğretim kurumlarının oluşturduğu nüve etrafında kurulmaları ve kurucu yöneticilerin eski kurumlardan seçilmesi, bu kuruluşların daha başlangıçta yeni ufuklardan ve taze kandan yoksun kalmaları ve mevcut yapıdan farklı modellerin denenmesi fırsatını kaçırmaları anlamına gelmektedir.

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME VE YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİ

Yükseköğretim sorunlarına karşı Türkiye'de son yıllarda gözlenen ilgi artışının özelliklerinden biri, tartışmaların ağırlıkla küreselleşme bağlamında yürütülmesi ve dış dünyadaki gelişmeleri temel referans noktası olarak almasıdır. Dış dünyayı referans noktası olarak alma eğilimi, zaman zaman yükseköğretim kuruluşlarının hedeflerini Avrupa'nın nitelikli işgücü talebini karşılama hedefine indirgeme derecesine dahi varabilmektedir. Son çeyrek yüzyılda mal, sermaye ve finans piyasalarındaki serbestleşmeyle özdeşlenen küreselleşme süreci, diğer birçok alan gibi, yükseköğretime de önemli ölçüde etkilemiştir. Öte yandan, yükseköğretim sistemleri, küresel gelişmelerden etkilenmekle birlikte, içinde

⁴ Türkiye, 2005 yılında örgün eğitimde % 25, açık öğretim dahil edildiğinde ise % 39'luk yükseköğretim okullaşma oranlarıyla OECD ülkeleri arasında son sırada yer almaktadır. Öte yandan, bu oranların yüksek gelirli ülkeler ortalamasının (% 66) çok altında kalmasına karşın orta gelirli ülkeler ortalamasının (% 22) üstünde ve dünya ortalamasının (% 26) çok az altında olduğu göz ardı edilmemelidir. Bk. YÖK (2007: 14 ve 91-92).

buldukları toplumdaki gelişmelerden ve üniversite tarihlerinden kaynaklanan temel özelliklerini büyük ölçüde korumakta, bunun sonucunda da ülkelerarası düzlemde büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Neoliberal küreselleşme sürecinin en yoğun ve etkili olduğu bir dönemde dahi bu sürece yükseköğretim sistemi ve uygulamaları açısından ülkelerarasında önemli uyum farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin, Fransa, Almanya, Finlandiya ve İrlanda gibi ülkeler yükseköğretimi hala herkesin bir hak olarak parasız yararlanacağı bir kamu hizmeti olarak sunmayı sürdürmektedirler⁵. Özel yükseköğretim kurumlarının toplam yükseköğretim sistemi içindeki payı açısından da ülkeler arasında büyük farklılıklar görülmektedir. Bunun gibi, birçok ülkede devletin, yükseköğretim sisteminin ülkenin bilimsel ve teknolojik gelişmesinin omurgasını oluşturduğunun bilinci içinde hareket ettiği ve sistemi çeşitli yollardan desteklediği görülmektedir. Örneğin, ABD’de de bilimsel araştırmalara en önemli destek kamu kesimi tarafından sağlanmaktadır.

Reform arayışlarının çıkış noktasının birçok ülkede, dış dünyadaki gelişmeleri kayıtsız şartsız kabul etmek yerine, o gelişmelere duyarlı ancak yükseköğretim sisteminin mevcut yapısını göz ardı etmeyen bir biçimde, varolan sistemin temel özellikleri üzerinde odaklandığı görülmektedir. Türkiye’de ise, ülke koşullarını ön planda tutup o koşullara özgü modeller geliştirme veya en azından ülke koşullarıyla dış dünyadaki gelişmeleri kendi içinde tutarlı ve uygun bir biçimde sentezleme çabalarına rastlanmamaktadır. Bakış açılarındaki ve uygulamalardaki bu çeşitliliğe karşın Türkiye’de neoliberal küreselleşme yanlısı çevreler “dünyadaki gelişmelere uyum” ve “bilgi toplumuna geçiş” gibi çeşitli ad ve niteliklemlerle bu bakış açısını seçeneksizmiş gibi sunmaya devam etmektedirler. Dış dünyadaki gelişmeler de bir bütünlük içinde izlenmemektedir. Reform önerileri genelde farklı gelişmeler yerine, bir ölçüde son yıllarda gelişen ilişkilerimizin etkisiyle Avrupa Birliği’ndeki gelişmeler, ağırlıklı olarak da mevcut neoliberal iktisat yaklaşımlarıyla uyumlu olarak Anglo-Amerikan bakış açıları üzerinde odaklanmaktadır. Bu süreçte, bu bakış açısının uluslararası düzeyde önderliğini yapan Dünya Bankası ve OECD⁶ gibi kuruluşların artan ölçülerde etkili olduğu, TÜSİAD gibi kimi büyük özel sektör kuruluşlarının da bu bakış açılarının pekişmesinde ve kök salmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bunun sonucunda, yükseköğretim sistemi üzerindeki tartışmalar, öncelikle Avrupa Birliği, Avrupa Araştırma Alanı, Erasmus, Sokrates Programları, 7. Çerçeve gibi düzenlemelerle sınırlı kalmaktadır.

Neoliberal iktisat politikalarının, eğitim alanını da etkisi altına alma eğilimi olarak değerlendirebilecek bu doğrultudaki gelişmeler çerçevesinde, yükseköğretime ilişkin dış dünyadaki gelişmeler, genel iktisat politikaları alanındakine benzer bir biçimde, son derece edilgen bir biçimde izlenmekte ve sistemin yeniden düzenlenmesine yönelik çabalar bu bakış açıları üzerinde kurgulanmak istenmektedir. Oysa, Türkiye’deki reform çabaları, dış dünyadaki “oturmuş” bir sistemin reformundan ötede, mevcut sistem yanında hızla genişleyen bir sistemin gelişme doğrultusuyla da ilgili olmak zorundadır. Bu nedenle, dış dünyadaki gelişmeleri yakından izleme gerekliliği kadar, bu gelişmelerin olumlu unsurlar yanında birçok olumsuz unsur da beraberinde taşıdığı göz ardı edilmemelidir. Sanayileşmiş ülkelerdeki kadar eski olmasa da, Türkiye’nin de oldukça zengin bir üniversite deneyimi ve geleneğinin olduğu bilinci içinde neoliberal etkileri mutlak doğrular olarak kabullenmek yerine, ülkeye özgü koşulların gözetilmesine ve sistemin yapısal özellikleri sık elekten geçirilerek olumlu özelliklerin korunmasına özen gösterilmelidir. Son çeyrek yüzyılda gelişen kalkınma yazınının temel öğretilerinden birinin “kurumların bir yerden bir yere kolaylıkla taşınmadığı” olduğu unutulmamalıdır.

⁵ Bk. YÖK (2007: 16).

⁶ Dünya Bankası ve OECD raporlarına referans

Özelleştirme/Yabancılaşma

Sayıları hızla artan vakıf üniversiteleri, yükseköğretim kuruluşlarının etrafında oluşan çeşitli vakıflar ve şirketler, devlet üniversiteleri içinde ikinci öğretim başta olmak üzere sayıları giderek artan paralı programlar, öğrenci katkı payları, paralı yaz okulu ve özel öğrenci uygulamaları, barınma, ulaşım, beslenme gibi hizmetlerin de ticarileşmesi son yıllarda yükseköğretimde gözlenen özelleşme eğilimlerin en başta gelenlerini simgelemektedir. Bu durum, diğer eğitim kademeleriyle birlikte yükseköğretime genel bütçeden ayrılan payın yetersizliğinin ve üniversitelerden kendi kaynaklarını kendilerinin yaratması beklentisinin⁷ ağırlık kazanmasının kaçınılmaz bir sonucu olup Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların kamu hizmetlerinin bedelinin kullanıcı tarafından ödenmesini öngören yaklaşımlarının birer yansımasıdır. Bir başka örneğini sağlık alanında gördüğümüz bu bakış açısı, temel kamu hizmetlerini piyasada alınıp satılan meta olarak gören, bu hizmetlerin kendi gerçek değerini piyasa değerine indirgeyen, “900 yıllık tarihiyle insanlığın kültür mirası” sayılması gereken üniversite kavramının son çeyrek yüzyılda serbest piyasa değerlerine terk edilmesini öngören yaklaşımların bir ürünüdür. Öğrencilerin, aynı üniversite çatısı altında, kaldıkları yurtların ve yemek yedikleri mekanların nitelikleri ve bütünüyle yaşam koşul ve biçimleri açısından sınıflandırılmasına ve ayrıştırılmasına neden olan bu uygulamalar eşitlikçilik kavramının üniversite içinde de ciddi bir biçimde aşınmasına yol açmaktadır.

Yükseköğretim kurumlarının kaynak sıkıntısının bir diğer yansıması olarak araştırma destekleri açısından da uluslararası kuruluşların ve bazı yerel sermaye kesimlerinin dengesiz bir biçimde etkili olduğu görülmektedir. Bu durum, özellikle sosyal bilim alanlarında araştırma gündeminin belirli yönlere çekilmesi anlamına gelebilir⁸ ve akademik özerklik hedefiyle de çelişebilir.

Son çeyrek yüzyılda iktisat politikası alanını etkisi altına alan serbest piyasa ağırlıklı neoliberal söylem ve uygulamaların, bugünkü eğilimlerin sürmesi durumunda kısa sürede yükseköğretim alanı üzerindeki etkisini daha da artırması beklenebilir. Üniversiteye giriş konusundaki talep fazlası bugünkü düzeyini koruduğu müddetçe küresel sermayenin yükseköğretime ilgisi de artabilir.⁹ Yükseköğretimde özelleşme eğilimi, yükseköğretim sistemi içinde yabancı sermayenin öneminin giderek arttığı yabancılaşma sürecini beraberinde getirebilir. Esasen Türkiye'nin de üyesi bulunduğu Dünya Ticaret Örgütü çerçevesinde yürürlükte bulunan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) bağlamında eğitim hizmetlerinin ticareti de serbestleşmiş durumdadır. Üniversitelerimizin yabancı yükseköğretim kuruluşlarıyla çeşitli konularda imzaladıkları protokoller ve bu üniversitelerle birlikte oluşturmaya başladıkları ortak programlar bu doğrultudaki gelişmelerin ilk habercileri olabilir. Bu yöndeki gelişmeler, zaman içinde yabancı üniversitelerin Türkiye'de aynı adla kampuslar kurmasına ve daha ileri bir aşamada da yabancı sermaye ağırlıklı üniversitelerin yaygınlaşmasına yol açabilir.

⁷ Yaratılan öz kaynaklar eklendikten sonra dahi yükseköğretimde öğrenci başına yapılan topla harcama açısından Türkiye OECD ülkeleri arasında son sırada yer almaktadır. Bk. YÖK (2007: 65).

⁸ Son dönemde Türkiye'de özellikle yoksulluk, tarım ve sosyal güvenlik alanındaki araştırma gündemine büyük ölçüde bu kesimlerin hakim olduğu söylenebilir. Ayrıntı için bk. Şenses (2007).

⁹ Basında Japonya'dan akademik destek almayı amaçlayan yeni bir vakıf üniversitesi kurulma hazırlıklarına ilişkin haberler yer almaktadır. Bk. Serpil Yılmaz, “Japon Üniversitesi Kuruluyor”, 16 Ağustos, 2007, *Milliyet*

Yabancı yükseköğretim kurumlarının sistem içinde ağırlıkla yer almasının mülkiyet yapısının ötesinde sistemin toplumsal gündeme yabancılaşma tehlikesini de beraberinde taşıma olasılığı gözlerden uzak tutulmamalıdır. Yükseköğretimin ticarileşmesi, özelleşmesi ve giderek yabancılaşması düşük gelirli kesimlerin yükseköğretimden artan ölçülerde dışlanması anlamına da gelebilir. Bu doğrultudaki gelişmelerin doğal bir uzantısı olarak yükseköğretim sisteminin araştırma alanı da genel kamu yararı için bilgi üretme işlevinden, giderek ulusal ve uluslararası sermayenin ve onun temsilcilerinin siparişlerini karşılayan ve onun karşılığında gelir temin eden bir işleve dönüşebilir.

Vakıf Üniversiteleri

Vakıf üniversiteleri yükseköğretimdeki toplam örgün eğitim öğrencilerinin sadece % 5.8'ini oluşturmakla birlikte son yıllarda sayılarında gözlenen sürekli artış sonucu yükseköğretim sistemi içinde önemli bir konuma ulaşmışlardır. Vakıf üniversitelerinin toplam örgün öğretim öğrenci sayısı içindeki payının bugünkü düşük sayılabilecek düzeyi, bu oranın yakın bir gelecekte artma olasılığını ve bu oranın şimdiden lisansüstü ve özellikle yüksek lisans öğrenci sayıları açısından aşılmış olduğunu gizlemektedir.¹⁰

Az sayıda da olsa, başta Bilkent ve Koç üniversiteleri olmak üzere vakıf üniversitelerinin bir bölümü şimdiden ulusal ve hatta uluslararası düzeyde önemli bir konuma ulaşmışlardır. Bu başarılarının bir yansıması olarak, sağladıkları bursların da etkisiyle üniversite giriş sınavlarında dereceye giren üstün başarılı öğrencilerin bir kısmını kendilerine çekmeyi başarabilmektedirler. Öte yandan, vakıf üniversitesi sayısında son yıllarda gözlenen hızlı artış kimi ciddi kaygı ve sorunları da beraberinde taşımakta, bu kuruluşların mercek altına alınmasını gerekli kılmaktadır. Bugüne kadar kurulan vakıf üniversitelerinin, İstanbul başta olmak üzere tamamına yakınının üç büyük kentte toplanmış olması, birçoğunun butik üniversite benzetmesini haklı kılacak bir biçimde çok küçük ölçekli olmaları ve henüz ulusal düzeyde dahi bir atılım içine girdiklerinin işaretini verememiş olmaları kaygı verici unsurlar arasında yer almaktadır. Vakıf üniversitelerinin önemli bir kısmının toplam gelirlerinin tamamına yakın bir bölümünün öğrenci harçlarından oluşması, toplam gelirleri içinde çok büyük bir yekun tutmasa da devlet yardımından yararlanmayı sürdürmeleri ve belki en önemlisi öğretim kadrolarının oluşturulma sürecinde devlet üniversitelerinin en deneyimli elemanlarını kendilerine çekme eğilimi içinde olmaları¹¹ bu kuruluşlara yöneltilen haklı eleştiriler arasında yer almaktadır. Yeterli öğretim elemanı ve fiziksel altyapı olanaklarına sahip olmadan eğitime başlayan devlet üniversitelerine benzer bir biçimde, yeni kurulan vakıf üniversitelerin de kuruluş onayı alır almaz eğitime başlama aceleciliği içinde oldukları görülmektedir.¹²

¹⁰ Toplam lisansüstü öğrenciler arasında vakıf üniversiteleri 2005-2006 ders yılı itibariyle % 10.4'lük, yüksek lisans öğrencileri arasında ise % 11.9'luk bir paya sahiptir. YÖK (2007:88) ve YÖK (2007a:28) deki verilerden hesaplanmıştır.

¹¹ Devlet üniversiteleri öğretim elemanlarının maaş ve diğer özlük hakları diğer meslek sahiplerine kıyasla gerilerken, devlet üniversitelerinin özellikle emeklilik hakkını kazanmış üstün performanslı elemanlarının artan sayılarla vakıf üniversitelerine geçtikleri gözlenmektedir. Bu durum, bir ölçüde 1980'li yılların sonlarında kârlı Kamu İktisadi Teşekküllerinin, bilinçli bir tercih doğrultusunda yatırımsız bırakılarak özelleştirilmeleri için fikri altyapı oluşturma eğilimini çağrıştırmaktadır.

¹² Bu durum 1984 yılında kurulan ancak 1986-87 ders yılında eğitime başlayan Bilkent Üniversitesi deneyimiyle tezat oluşturmaktadır.

Vakıf üniversitelerinin uygulama ve performansları daha yakından izlenmeli ve yeni kurulacak vakıf üniversitelerinin seçimi yeni bir özel üniversite furyasına yol açmaması¹³ için titizlikle yapılmalıdır. Yeni kurulacak vakıf üniversitelerinin kuruluş izinlerinin verilmesinde büyük kentler dışında kurularak ülkenin değişik yörelerine bugünküne kıyasla daha dengeli dağılımlarının sağlanması, finansal kaynaklarının gücü, kuruluşlarını izleyecek beş yıla ilişkin gelişme planları ve uygun üniversite büyüklüğünü sağlayacak öğrenci ve akademik birim sayıları ve öğretim kadrolarının nicel ve nitel açıdan yeterliliği gibi ölçütler ön plana çıkarılmalı ve kurucu vakıfların güç birliği yaparak birlikte daha güçlü üniversiteler kurmaları özendirilmelidir.¹⁴ Kamu hizmetinin özel olarak sunumu olarak değerlendirilebileceğimiz vakıf üniversitesi uygulamasında dikkat edilmesi gereken diğer önemli unsurlar arasında bu kuruluşların ticari etkenlerle hareket etmemesi, eğitim kalitelerinin artırılması, lisansüstü programlarını da güçlendirerek ve yeterli sayıda araştırma görevlisi istihdam ederek öğretim üyesi yetiştirme sürecine katkıda bulunmaları, eğitim ve araştırma etkinliklerine daha fazla kaynak ayırmaları, diğer yükseköğretim kurumlarından da beklendiği üzere bilimsel araştırma alanındaki üretkenliklerini artırmaları ve etik ihlaller konusunda duyarlılık göstermeleri gibi amaçlar ilkesel düzeyde ön plana çıkmaktadır. Halen faaliyette bulunan vakıf üniversitelerinin kaynaklarını birleştirerek aralarında güç birliği yapmaları, programlarını çeşitlendirerek ve daha yüksek bir öğrenci sayısına ulaşarak uygun ölçekte üniversite konumuna kavuşmaları özendirilmelidir.¹⁵ Bu kuruluşların mütevelli heyetlerinin yükseköğretim konusunda deneyimli kişilerden oluşmasına özen gösterilmelidir. Öte yandan, güçlü bir mali yapısı ve orta ve uzun döneme ilişkin tutarlı bir gelişme planına sahip olanlar desteklenmelidir. Bu kuruluşlara sağlanacak devlet yardımı, olsa olsa kuruluşlarını izleyen ilk birkaç yılla sınırlı kalmalıdır. Ancak yukarıda ana hatlarıyla özetlenen ölçütlerin kullanılması sonucunda başarılı vakıf üniversitesi örneklerini artırmak mümkün olabilir.

FIRSAT EŞİTSİZLİĞİ

Türkiye, diğer birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da çok boyutlu bir fırsat eşitsizliğiyle karşı karşıyadır. Bu eşitsizliği, çeşitli gelir grupları arasında ve bunun da ötesinde bölgesel ve toplumsal cinsiyet açısından da gözlemek mümkündür. Eşitsizliğin derinliği ve yaygınlığı göz önüne alındığında, konuya sadece eğitim açısından yaklaşıldığında dahi bunun nedenlerini salt yükseköğretimle ilişkilendirmek doğru bir yaklaşım olmaz. Okul öncesinden başlayarak eğitim süreçlerinin her aşaması derin fırsat eşitsizlikleriyle doludur. Son dönemde eğitimin her aşamasında yaygınlaşan özel eğitim kurumları ve devlet eğitim kurumlarının kaynak yetersizliği karşısında, çeşitli biçimlerde velilerden ve öğrencilerden

¹³ Bu bağlamda, yükseköğretimin özel yükseköğretim kurumları aracılığıyla ticarileşmesi sonucunda ortaya çıkan olumsuzluklar ve Türkiye'nin çeyrek yüzyıl öncesinde yaşadığı özel yükseköğretim kurumları furyasına benzer deneyimlerin daha yakın bir geçmişte başka ülkeler tarafından da yaşanmış olması asla göz ardı edilmemelidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını izleyen yıllarda, eski sosyalist ülkelerde yükseköğretimin ticarileşmeye başlamasının ortaya çıkardığı sorunlar Bologna Süreci'nin başlamasına yol açarken, benzer eğilimler sonucunda ortaya çıkan olumsuzluklar, Hindistan'da Anayasa Mahkemesi'nin 100 kadar özel üniversitenin kapatılmasına karar vermesine yol açmıştır (YÖK, 2007: 21).

¹⁴ Vakıfların küçük ölçekte bağımsız üniversiteler kurmak yerine mevcut vakıf üniversiteleri içinde yeni akademik birimler kurulmasına ve geliştirilmesine yönelmeleri özendirilebilir.

¹⁵ Uluslararası düzlemde ön plana çıkan yükseköğretim kuruluşları, öğrenci sayıları açısından önemli farklılıklar göstermekte ve uygun üniversite büyüklüğü konusunu tartışmalı hale getirmektedir. Ancak Türkiye'deki vakıf üniversitelerinden bazılarının öğrenci sayılarının 1000'in de altında bir düzeyde kalması ve sınırlı sayıda bilim dalında etkinlik göstermesi bu kuruluşlar için uygun ölçek sorununu da gündeme getirmektedir.

topladıkları harç ve benzeri paralar bu eşitsizlikleri körükleyen ve gün yüzüne çıkmalarına yol açan gelişmeler arasında sayılabilir. Bu gelişmeler arasında konumuzla en doğrudan ilgili olanları, yükseköğretime giriş sınavı öncesinde etkinlik gösteren ve yurt genelinde giderek yaygınlaşan derslane sektörü ve yükseköğretimde katkı payı adı altında harç uygulamasıdır. Üniversiteye giriş sınavı öncesinde öğrencilerin dershaneye gidip gidemedikleri, dershaneye devam süreleri, derslane kalitesi ve dershaneye devam yanında özel ders alıp alamadıkları gibi etmenler kuşkusuz sınav başarısıyla yakından ilişkili unsurlar arasında yer almaktadır. Üniversite öğrenci profili üzerine kapsayıcı araştırmalar bulunmamakla birlikte, son yirmi yılda öğrenci sayılarındaki büyük artışa karşın üniversite öğrenci profilinin ağırlıkla görece yüksek gelirli kesimler üzerinde yoğunlaşmaya devam ettiği söylenebilir. Bu durum yüksek puanla girilen devlet üniversitelerinde ve özellikle vakıf üniversitelerinde daha da belirgin bir hal almaktadır. En başarılı vakıf üniversitelerinin burslu öğrencileri dışında kalan öğrencilerinin çok büyük bir kısmının dahi üniversiteye giriş sınavında görece düşük puan almış öğrencilerden oluşması dikkat çekici bir husustur. Bu durum, son tahlilde vakıf üniversitelerine, aksi halde üniversite eğitiminden yararlanma olanağı bulamayacak öğrencilere, velilerinin mali gücü sayesinde üniversite kapısı açma işlevini yüklemektedir. Bunun sonucunda, yeni bir imtiyazlı kitle yaratılarak eğitimin değişik toplum kesimleri arasındaki farklılıkları eşitleyici rolü daha da kısıtlanmış olmaktadır.

Eğitim alanında yapılan araştırmalar eğitimin bireysel getirisinin yükseköğretimde en yüksek düzeye ulaştığını göstermektedir. Bu durumda yükseköğretim, girişte fırsat eşitsizliğinin yüksek olduğu bir süreç olmanın ötesinde sonrasında da toplumsal eşitsizlikleri körükleyen bir süreç olarak ön plana çıkmaktadır.

Yükseköğretimin paralı olması, ama muhtaç öğrencilerin çeşitli burslar yoluyla desteklenmesi önerisi ilk bakışta çekici görünmekle birlikte geçmiş deneyimler hükümetlerin, özellikle kamu açıklarının arttığı dönemlerde bu tür uygulamalardan kolaylıkla vazgeçebildiklerini veya bu uygulamaların olası etkilerini azaltabildiklerini göstermiştir. Yoksullukla mücadele için ayrılan kamu fonlarının 1990'lı yıllarda genel bütçeye aktarılması bunun yakın geçmişteki önemli bir örneğini oluşturmaktadır. Aynı bağlamda, paralı eğitim sürecinde isteyen öğrencilere kredi verilmesi önerisinin ise, uygulandığında, işsizliğin özellikle üniversite mezunları arasında çok yaygın olduğu bir ortamda, iş bulma şansını elde edebilen yeni mezunlara daha başlangıçta önemli bir ek külfet yükleyeceği açıktır. Bunun da ötesinde, bu doğrultudaki uygulamaların önemli toplumsal maliyetleri söz konusudur. Bir kamu hizmeti olarak parasız sunulan eğitim sürecinden geçen bir genç mezunun topluma bakış açısı ile bu hizmetin bedelini ödediğini düşünen mezunun bakış açısı arasında önemli bir nitelik farkı olacağı açıkça ortadadır. Birinci durumda çalışma ve toplum yaşamına bireyci yaklaşım, ikincisinde ise toplumun kendilerine sunduğu kolaylıklar karşısında topluma katkı sağlama çabası içinde toplumsal yaklaşım olasılığı yüksektir.

Yükseköğretimin paralı olmasının dayandığı savlar fırsat eşitsizliğinin temelini yükseköğretimde aramaktadırlar. Oysa, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin çok yüksek olduğu Türkiye'de fırsat eşitsizliği eğitim süreçleri içinde okul öncesinden başlayan, ilk ve ortaöğretim süreçlerinde ve özellikle üniversiteye hazırlık döneminde hızlanarak artan, eğitim kurumlarını bu temelde birbirinden önemli ölçüde ayırıştıran¹⁶ bir olgudur. Bu konudaki tartışmalarda sık sık referans noktası olarak alınan sanayileşmiş ülkelerin bazılarında paralı yükseköğretim uygulamalarının son dönemde ağırlık kazanmış olması, konunun o ülkelerde de toplumun önemli bir kesiminin tepkisini çeken tartışmalı bir alan olduğu gerçeğini geri

¹⁶ Türkiye'de değişik okullar arasındaki performans farkı % 70'lere ulaşırken, bu fark İskandinav ülkelerinde sadece % 5'tir. Bk. YÖK (2007:25).

plana itmemelidir. Bu ülkelerdeki paralı eğitim eğilimlerini, o ülkelerin yükseköğretim de dahil olmak üzere, eğitimin her kademesinde şimdiden ulaştıkları yüksek okullaşma oranları çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Bu ülkelerin yükseköğretimde ulaştıkları yüksek okullaşma oranlarına da, büyük ölçüde bugün terk etme eğilimi gösterdikleri, “herkese vatandaşlık hakkı olarak parasız eğitim” hedefi doğrultusundaki uzun yıllara dayalı uygulamaları sonucunda ulaştıkları göz ardı edilmemelidir.

Türkiye’de yükseköğretimin paralı olmasını destekleyenlerin görüşleri büyük ölçüde, yükseköğretim öğrencilerinin üniversiteye giriş sınavlarına hazırlık için büyük paralar harcamayı göze alabilen toplumun görece varlıklı kesimlerine mensup oldukları tezine dayanmaktadır. Bu görüş, bilimsel verilerle desteklenmediği gibi, özellikle görece az gelişmiş kentlerdeki yükseköğretim kuruluşları içinde bu tanıma uymayan ve kısıtlı burs ve kredi olanaklarına karşın geçim gücü çeken çok sayıda öğrencinin varlığını gizlemektedir.

Yükseköğretimin paralı olması doğrultusundaki görüşlerin dayandığı bir diğer tez, yüksek öğretimin bireysel getirisinin çok yüksek olduğu ve bu nedenle bu hizmetten yararlananların bedelini ödemek zorunda olduğudur. Bu tez de yükseköğretimin toplumsal yararlarını, yükseköğretim mezunları arasında işsizliğin birçok diğer ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yüksek boyutlara ulaştığını ve yükseköğretime olan talebin piyasa aracılığıyla sağlanacak bireysel getirilerden farklı olarak, kişisel gelişim ve yaşam boyu öğrenme gibi amaçlardan da kaynaklanabileceğini göz ardı etmektedir.

Nasıl ki fırsat eşitsizlikleri salt yükseköğretim sürecinden kaynaklanmıyorsa fırsat eşitsizliklerini azaltma yolları da salt yükseköğretimde aranmamalıdır.¹⁷ Bununla birlikte, bu konudaki çözüm arayışlarının yükseköğretime de kapsamı gereklidir. Bu gereklilik, yükseköğretimin serbest piyasa koşullarının, sayıları ve yükseköğretim sistemi içinde ağırlığı hızla artan vakıf üniversiteleri, devlet üniversitelerinde yaygınlaşan ikinci öğretim, paralı programlar, katkı payı adı altında öğrencilerden alınan harçlar ve benzeri uygulamalar yoluyla giderek etkisini artırdığı bir alan olması nedeniyle daha da önem kazanmaktadır.

Yükseköğretimde fırsat eşitsizliğini azaltma yollarından biri, pozitif ayrımcılık (*affirmative action*) uygulamasıdır.¹⁸ Bu uygulama da kuşkusuz önemli sorunlarla karşı karşıyadır. En yaygın biçimiyle ABD’nin belirli eyaletlerinde Afrika kökenli Amerikalı gençlere, ayrılan kotalar yoluyla yüksek öğrenim olanağı sağlamayı amaçlayan bu uygulamanın o ülkede dahi son yıllarda başta hukuki olmak üzere çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Türkiye’de bu tür bir uygulamanın, üniversiteye giriş sınavı sonuçlarında sürekli olarak en altta yer alan illerde dereceye giren ancak yükseköğretim kurumlarına yerleştirilemeyen lise mezunlarından başlayarak il bazında ve ilkin az sayıda öğrenciyi kapsayacak düşük kontenjanlarla başlaması düşünülebilir. Süreklilik ölçütü olarak, örneğin son beş yılın il bazındaki sınav sonuçları alınabilir ve bu kontenjanlara girebilen öğrenciler üniversiteye giriş sınavında aldıkları puanlara göre yükseköğretim kuruluşlarına yerleştirilebilir.

Bu tür bir uygulama, adaylar arasında eşitsizlik yarattığı ve sınavda daha yüksek puan almış belirli sayıda öğrencinin yüksek öğrenim hakkını engellediği noktasından hukuki eleştirilerle karşılaşabilir. Bunun gibi, çeşitli sorunlarına karşın, toplumda bütün kesimlere karşı eşit ve adil uygulandığı için güven kazanmış olan üniversiteye giriş sisteminin bu özelliklerinin zedelenmesine neden olabilir. Öte yandan, bu yöndeki bir uygulama, derin toplumsal

¹⁷ Fırsat eşitsizliğini eğitimin önceki kademelerinden başlayarak azaltmanın bir yolu eğitim olanaklarının düşük geliri ve diğer dezavantajlı kesimlere doğru hedeflenebilmesi için uygun bir çerçeve oluşturan devlet parasız yatılı eğitim kurumlarının sayılarının artırılması ve niteliklerinin yükseltilmesi olmalıdır.

¹⁸ Bk. Şenses (2003).

adaletsizliklere duyarlılığı simgeleyerek ve bunları giderme yolunda, sınırlı kapsamda da olsa bir adım oluşturarak daha büyük toplumsal kazanımlara yol açabilir.

Yarı zamanlı eğitim ve ikinci öğretim de, çalışmak zorunda oldukları için eğitim olanaklarından yararlanamayan kesimleri kapsayıcı özellikleri nedeniyle fırsat eşitliğini artırma araçları arasında düşünülebilecek uygulamalar arasında sayılabilir. Bunlardan birincisi, Türkiye yükseköğretim sistemi içinde önemli bir yer tutmamakta, ikincisi ise hedeflemesi beklenen kitleden farklı olarak, ortaöğretimden yeni çıkan ve işgücü piyasası deneyimi olmayan kesimleri kapsamakta ve normal eğitimde alınanın birkaç katı harç ödemesi gerektirdiğinden fırsat eşitliği amacına hizmet etmekten oldukça uzak kalmaktadır.

Toplumdaki servet ve gelir dağılımı eşitsizliklerini paralı eğitim tezlerine destek olarak kullanan kesimlerin esasen bu eşitsizlik ve adaletsizliğe genellikle en duysuz kesimler olduğu dikkate değer bir husustur. Eşitlikçi politikalar yolunda kararlı adımlar atılması, adil bir vergi reformu yapılması, kamu harcamalarının daha adil olarak dağıtılması ve artan kamu gelirlerinden, eğitimin diğer kademeleriyle birlikte yükseköğretime ayrılan payın artırılması parasız yükseköğretim hedefinin gerçekleşmesi yolundaki mevcut engellerin azaltılması anlamına gelebilir. Buna ek olarak, yükseköğretim kuruluşlarına girmeyi başaran ancak yeterli gelire sahip olmadıkları için eğitim süreçleri içinde çeşitli güçlüklerle karşılaşan öğrencilere, başta devlet olmak üzere özel kesimin ve sivil toplum kuruluşlarının sağlayacağı destekler artırılmalı¹⁹ ve vakıf üniversitelerinin burslu öğrenci oranlarını yükseltmeleri sağlanmalıdır.

Paralı yükseköğretim doğrultusundaki öneriler son çeyrek yüzyılda topluma hakim olan neoliberal bakış açısının sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi sosyal sektörleri de kapsayan bir biçimde yaygınlaşmaya başlamasının önemli bir göstergesidir. Oysa, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, bütün toplum kesimlerinin eğitimden yararlanabilmesinin en temel önkoşulu olmasının ötesinde, özellikle Türkiye gibi sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin çok yüksek olduğu bir ülkede eğitimin eşitleyici işlevinin etkili bir biçimde yerine getirilmesi açısından da çok önemlidir. Bu nedenle, paralı eğitim, yükseköğretimde okullaşma oranının yükseltilmesi hedefiyle temelde çeliştiği gibi, fırsat eşitsizliklerinin giderilmesini engelleyerek her düzeydeki eğitim kanallarının toplumun bütün kesimlerine açık tutularak daha eşitlikçi bir toplumsal yapı oluşturma hedefiyle de çelişmektedir. Mevcut sistemde öğrencilerden katkı payı adı altında alınan harçların daha da artırılması hiç kuşku yok ki yükseköğretimdeki mevcut özelleşme eğilimlerini güçlendirecek ve düşük gelirli kesimlerin yükseköğretime ulaşmasının önündeki engellerin ve fırsat eşitsizliğinin daha da artması anlamına gelecektir. Önümüzdeki yıllarda Türkiye eğitim alanında da, başta az gelişmiş bölgeler ve toplumsal cinsiyet açısından fırsat eşitsizliğini gidermeye yönelik iyi hedeflenmiş yeni politikalar geliştirmek zorundadır. Yükseköğretimde bayan öğretim elemanı ve öğrenci oranının oldukça yüksek olması toplumsal cinsiyet açısından fırsat eşitsizliklerinin ön planda tutulmasını ve son yıllarda kız çocuklarının okula gönderilmesi konusundaki artan duyarlılığın sürdürülmesi gerekmektedir.

¹⁹ Yaşam standartları farklılıkları göz önüne alınarak mevcut desteklerin iller bazında farklılaştırılması düşünülebilir.

İŞGÜCÜ PİYASALARI-BİLGİ TOPLUMU

Türkiye’de yükseköğretim sisteminin en büyük açmazlarından biri, sistemin işgücü piyasalarıyla ilişkilendirilmemiş olması ve yükseköğretimin bu bağlamdaki hedefinin ağırlıklı ve çok soyut bir biçimde bilgi toplumunun gerektirdiği insan gücünü yetiştirmekle sınırlandırılmış olmasıdır.

Yükseköğretimin işgücü piyasalarıyla ilişkilendirilmeyişinin temel göstergelerinden biri, üniversiteye giriş sınavı öncesinde yükseköğretim kurulu tarafından belirlenen değişik programlara alınacak öğrenci kontenjanlarının yıllar itibariyle sadece marjinal değişikliklere uğrayan son derece durağan yapısıdır. Oysa, özellikle dışa açık bir ekonomide işgücü piyasalarının gereksinimleri doğrultusunda bazı yeni alanların ortaya çıkması, mevcutlardan bazılarının önem kazanması yanında bazı konuların öneminin azalması veya önemini tümüyle yitirmesi olasıdır. Yükseköğretimin işgücü piyasalarıyla yeterli düzeyde ilişkilendirilmeyişinin bir diğer göstergesi işsizlik oranının üniversite mezunları arasında ülke ortalamasından daha yüksek oranlara ulaşması ve bu oranın bazı alanlarda özellikle çok yüksek olmasıdır. Yine bu bağlamda ön plana çıkması gereken ancak üniversite mezunlarının meslek yaşamlarındaki doyum ve verimlilikleriyle yakın ilişkisine ve işgücü piyasaları ve toplumsal orta ve uzun dönem önemli sonuçlarına karşın göz ardı edilen bir konu, giriş sınavı sonucunda üniversiteye girme şansı elde edebilenlerin sadece dörtte birinin ilk üç tercihi içinde yer alan bir programa girebilmesidir.²⁰ Yükseköğretimin içerik ve niteliğiyle işgücü piyasaları arasındaki bağların zayıflığı, öğrencilerin de, yükseköğretim kuruluşlarında işgücü piyasalarına yönelik olarak kazandıkları beceri ve nitelikler yanında, belki bazı durumlarda onlardan da çok, yükseköğretim mezunu olmanın toplumda kazandırdığı saygınlık ve askerlik süre ve süreçleriyle ilgili beklentilerini ön planda tutmalarıyla da açıklanabilir.

Dünyada bilgi toplumuna geçildiği, gelişmekte olan ülkelerin de aynı yolu izlemek zorunda olduğu ve yükseköğretim sistemlerini aynı doğrultuda düzenlemeleri gerektiği, aynı amacın birbirini izleyen temel halkaları olarak adeta bir kalkınma reçetesi olarak sunulmaktadır. İzlerine Türkiye’de de yaygın olarak rastlanan bu yaklaşımın hemen belirtilmesi gereken üç temel çelişkisi dikkat çekmektedir. Bunlardan *birincisi*, bugünün gelişmiş ülkelerinin bilgi toplumu sürecine derin bir sanayileşme süreci yaşadktan sonra geçmiş olmalarıdır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ise sanayileşme süreçlerini tamamlayamadan, 1980’li yılların başlarında serbest piyasa ağırlıklı dışa açık neoliberal politikalar güdümünde, sanayileşme hedeflerinden büyük ölçüde saparak dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecine girmişlerdir. Bunun sonucunda ortaya çoğu kez göz ardı edilen önemli bir çelişki çıkmıştır. Bilgi toplumuna geçiş amacı doğrultusunda yükseköğretime ilişkin olarak ilk bakışta son derece çekici hedefler belirlenmekte ancak işgücü piyasalarının arz yönüne yönelik bu hedefler bu piyasaların talep yönünü kapsam dışında bırakmaktadır.²¹ Oysa, mevcut kapasiteler açısından son derece iddialı olan bu hedeflerin gerçekleştirilmesi durumunda dahi, başta imalat sanayi olmak üzere doğrudan üretici sektörlerde yeterli istihdam yaratılamaması sonucunda üniversite mezunları arasında açık işsizliğin daha da artması, yüksek eğitilmiş ve nitelikli elemanların eğitim aldıkları alanların dışında çalışmaları veya niteliksiz işçiler için kapalı ancak yüksek eğitilmiş ve nitelikli elemanlar için oldukça açık kanalları kullanarak sanayileşmiş ülkelere göç etmeleri gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşılması kaçınılmazdır. Oysa

²⁰ 2005 yılında ilk üç tercihine yerleştirilenlerin tüm yerleştirilenlere oranı % 25.6, ilk tercihine yerleştirilenlerin oranı % 9.3, onuncu tercihinden düşük bir sıralamada yerleştirilenlerin oranı ise % 36.7 idi. Bk. YÖK (2007:36).

²¹ Bu noktada bk. Şenses (1994).

eğitimi insan g¼c¼ açısından da sınırlı kaynaklara sahip olan ¼lkelerin bu eğilimin tam aksine beyin g¼c¼n¼ tersine çevirecek ¼nlemler alması beklenir. Şimdiden ¼nemli boyutlara ulaştığı g¼zlenen ¼niversite mezunları arasındaki işsizlik ve beyin g¼c¼ eğilimlerinin iřg¼c¼ piyasalarının talep y¼n¼n¼ g¼zetmeyen ve bunu sanayileşme stratejisiyle ilişkilendirmeyen mevcut yaklaşımlar s¼rd¼ke daha da g¼lenmesi beklenebilir. T¼rkiye’de hizmet sekt¼r¼n¼n sanayileşmiş ¼lkelere benzer bir biçimde toplam istihdam içinde y¼ksek bir paya sahip olması, b¼y¼k ¼l¼de sanayi istihdamının artırılmaması sonucunda d¼ř¼k verimlilik ve kazanç d¼zeyelerindeki iş alanlarındaki yığılmanın bir yansımasıdır. Bu nedenle, T¼rkiye’de y¼ksek ¼đretimin bilgi toplumu gerektirdiği hizmet sekt¼r¼ alanları yanında bir s¼re daha, y¼ksek beceri gerektiren y¼ksek katma değerli sekt¼rler başta olmak ¼zere sanayi sekt¼r¼n¼ hedeflemesi gerekir.

Y¼ksek ¼đretim sisteminin bilgi toplumuna geçiş hedefi doğrultusunda biçimlendirilmesi gerektiğini vurgulayan yaklaşımın *ikinci* temel çelişkisi, bu s¼recin çoğu kez kendiliğinden oluşabilecek bir s¼re olarak sunulmasıdır. Oysa bilgi toplumu s¼recinde mesafe kat eden ¼lkelerde uzun s¼ren sanayileşme s¼re ve birikiminin etkileri s¼rmekte, yeni sekt¼rlerin ortaya çıkması ve ¼nem kazanmasıyla bu s¼re ve birikim arasındaki karşılıklı etkileşim ¼nemini korumaktadır. Bu s¼rete ¼nemli bir yol alan sanayileşmiş ¼lkeler yanında son on-on beş yıldı aynı doğrultuda ¼nemli atılımlar yapan Çin ve Hindistan gibi ¼lkelerde devlet bu s¼rete etken bir rol oynamaktadır. ¼te yandan, devletin ekonomideki rol¼n¼ her ne pahasına olursa olsun k¼¼ltmeyi amaçlayan neoliberal yaklaşımların g¼d¼m¼ndeki T¼rkiye gibi ¼lkelerde, devletin yeni sekt¼rlerin desteklenmesi ve sanayileşme s¼recinde, doğrudan ¼retici olarak olmasa da stratejik sekt¼rlerin belirlenmesi ve ¼zendirilmesi konusundaki y¼nlendirici rol¼ g¼ndemde yer bulamamaktadır.

Bu yaklaşımın *¼¼nc¼* elişkisi ise bilgi toplumuna geçiş s¼recinin y¼k¼n¼ b¼y¼k ¼l¼de y¼ksek ¼đretim sistemine y¼klemiř olmasıdır. Kamu kesiminin istihdam yaratma kapasitesinin ¼nemli ¼l¼de daraltıldığı, tarım kesiminde ¼nemli bir öz¼lmenin yaşandığı ve istihdam yaratmayan b¼y¼me tartışmalarının T¼rkiye’de de g¼ncelliđini koruduğu bu g¼nlerde ¼zel kesimin sanayi sekt¼r¼n¼ de içerecek bir biçimde istihdam yaratma kapasitesini artırması b¼y¼k ¼nem kazanmaktadır. Sanayileşmeye, yeni bir strateji doğrultusunda ivme kazandırılması bu açıdan da ¼nemlidir. Unutulmamalıdır ki, verimli ve y¼ksek ¼cretli istihdam yaratılması, başta mesleki ve teknik eğitim olmak ¼zere y¼ksek ¼đretimin niteliğinin artırılması için temel ¼zendiriciler arasında yer almaktadır. Bilgi toplumunun gerektirdiği alanlarda nitelikli iřg¼c¼ yetiştirilmesi konusunda ¼zel kesimin katkısı bunlarla sınırlı değildir. ¼zel kesimin, hizmet içi eğitim yoluyla kendi nitelikli insan g¼c¼ gereksinimlerini karşılayacak adımlar atması, g¼rece pahalı bir eğitim olan mesleki eğitimin finansmanına bu alanda mezuniyet sonrasında istihdam garantisi de veren ¼zel eğitim kurumları kurarak doğrudan ve bu alanda seçilmiş devlet eğitim kurumlarının finansmanına, gerektiğinde eğitim programlarının içerik ve niteliğine y¼nelik ¼neriler de geliştirerek katkıda bulunması gerekir. Aynı Şekilde, ulusal yenilik sistemlerinin gerektirdiği teknolojik atılım için de ¼zel sekt¼r¼n araştırma geliştirme harcamaları içindeki payının artırılması ¼zendirilmelidir. Bu y¼ndeki bir artışın da kendiliğinden değil, ancak bir sanayileşme ve yapısal değişim atılımının bir parçası olarak ele alındığında etkili olabileceği g¼z ardı edilmemelidir.

Hemen belirtmek gerekir ki, y¼ksek ¼đretimle iřg¼c¼ piyasaları arasındaki ilişki bağlamında burada savunulan içe kapalı bir y¼ksek ¼đretim sistemi değildir. Tam aksine, dış d¼nyadaki gelişmelere ve ¼zellikle ¼retim s¼re ve biçimlerindeki gelişmeler karşısında iřg¼c¼ talebinde ortaya çıkan değişikliklere duyarlı ancak ¼lkenin ¼retim yapısını ve iřg¼c¼ piyasalarının temel ¼zelliklerini de g¼zetten bir yaklaşımın ¼nemi vurgulanmaktadır.

Dışa açık bir ekonomide mal ve hizmet talebindeki hızlı değişiklikler ve ülkeler arasındaki rekabet gücü kaymaları işgücü talebinde de önemli değişiklikler meydana getirmektedir. Ekonominin talep ettiği nitelikte eleman yetiştirilmesinde başta yükseköğretim sisteminin önemli bir unsuru olan meslek yüksek okulları olmak üzere sistemin bütün unsurlarına önemli görevler düşmektedir. Bu doğrultuda atılacak adımlardan birincisi, işçi ve işveren kesimleriyle hükümetin birlikte belirleyeceği bir sanayileşme stratejisinin acilen ortaya konmasıdır. Bu strateji çerçevesinde belirlenecek öncelikli sektörlerin farklı nitelikteki insan gücü gereksiniminin karşılanması için, bugünkü genellikle standart programlar yerine çeşitlendirilmiş ve farklı yaklaşımlar içeren eğitim programlarının tasarlanarak uygulamaya konmasında da yükseköğretim kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Yükseköğretim kuruluşlarına girme şansı elde eden öğrencilerin önemli bir kısmının alt sınıflarda tercih ettikleri alanlarda eğitim aldıkları noktasından çıkarak meslek seçiminde ortaöğretimde daha iyi bir yönlendirilme yapılmalı ve yükseköğretim kuruluşları ve eğitim programları arasındaki yatay ve dikey geçiş olanakları artırılarak öğrenciler üzerindeki akademik ve psikolojik baskılar azaltılmalıdır. Yorgun ve yaratıcı yetenekleri köreltilmiş gençlerin her düzlemde kendini hissettiren küresel rekabetçi ortamla baş edebilmeleri olanaksızdır. Öğrencilerin eğitim süreçlerini en az bir yabancı dili iyi derecede bilir bir biçimde tamamlamış olmaları bu açıdan da büyük önem taşımaktadır. Eğitim programlarının da işgücü piyasalarıyla daha yakından ilişkilendirilmesi üniversite mezunları arasında bugün çok yüksek oranda olan işsizliğin azalmasına katkıda bulunabilir.

Mal ve hizmetlere ilişkin ulusal ve uluslararası talep ve rekabet gücü kaymaları karşısında yapısal açık işsizlik oranında da önemli artışlar meydana gelebilir. Bu durumda eski işkollarında işini kaybedenlerin yeni açılan istihdam alanlarına yönlendirilebilmeleri, yetişkinlere yönelik yeniden eğitim talebini artırabilir. 2001 krizi sonrasında işlerini kaybedenlerin önemli bir sayıya ulaşmış olması bu yöndeki gelişmelerin bir habercisi olabilir. Yükseköğretim sisteminin bu talebi de karşılamak zorunda kalacağı dikkate alınarak şimdiden bu doğrultuda adımlar atılmalıdır. Mevcut ve gelecekteki olası piyasa talebini dikkate alacak bir biçimde düzenlemeler yapılması, yeni programlar oluşturulması ve öğretim yöntemlerinde daha yenilikçi bir tutum izlenmesi bugünkü kaygan küresel zeminden kaynaklanan öngörü güçlüklerine karşın atılması gereken adımlar arasında yer almalıdır. Bu yöndeki adımlar yükseköğretimin serbest piyasa güdümüne girmesiyle özdeş sayılmamalıdır.

Yükseköğretim sistemiyle işgücü piyasaları arasındaki ilişkinin güçlendirilme sürecinde YÖK'ün, DPT, TÜBA ve TÜBİTAK başta olmak üzere ilgili bütün kuruluşlarla yakın işbirliği içinde olması ve küresel düzende merkezi planlama yapmanın güçlüklerine karşın, ön plana çıkarılması gereken alanlar açısından bu kuruluşların öngörü ve önerilerinden yararlanması ve öğrenci kontenjanlarının belirlenmesi ve sistemin yapısal gelişimine ilişkin kararların iyi belirlenmiş ölçütlere dayandırılması gerekir.²²

Bu süreç içinde dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta kontenjanların belirlenmesinde işgücü piyasalarında oluşan talebin tek ölçüt olarak alınmamasıdır. Üniversite, işgücü piyasalarındaki gelişmelere duyarlı olduğu kadar ondan bağımsız olarak, varlığını koruması ve gelişmesi gereken alanlara da önem vermek zorundadır. Bu zorunluluk, özellikle kimi sosyal bilim alanları için büyük önem arz etmektedir. Tümüyle serbest piyasa koşullarına bırakıldığında belki hiç talep edilmeyecek bazı alanların desteklenmesi ve adayların o alanlara

²² Mevcut durumda, bir üniversitenin, örneğin tıp fakültesi açma isteğinin değerlendirilmesinde önceden belirlenmiş yol gösterici ölçütler bulunmamaktadır.

yönlendirilmesi çok uzun yıllara dayanan üniversite geleneklerinin korunması açısından da önemlidir.

KALİTE

Eğitim ve araştırma süreçlerinde vurgunun nicelik üzerinde olması nitelik unsurlarının geri plana itilmesine neden olmaktadır. Yükseköğretimde kalite konusu incelenirken en baştan vurgulanması gereken bir nokta, ortaöğretimdeki okullar arasındaki farklılıklara benzer bir biçimde yükseköğretim kuruluşları arasında da eğitim kalitesi ve bilimsel araştırma ve yayın performansı açısından önemli farklılıklar bulunmasıdır. Bu açılarından uluslararası düzeyi şimdiden yakalamış kuruluşlar yanında görece yeni kurulmuş olmaları ve çeşitli diğer olanaksızlıklar karşısında dezavantajlı konumdaki diğer kuruluşlar arasında kayda değer farklılıklar bulunmaktadır. Yükseköğretimde kalite konusu başta eğitim ve araştırma alanları olmak üzere birkaç ana başlık altında değerlendirilebilir.

Eğitim

Yükseköğretime yönelik tartışmalarda eğitiminin her kademesinin, sorunlarıyla ve katkılarıyla birbiriyle yakından ilişkili bir bütün olduğu genellikle göz ardı edilmektedir. Oysa, ortaöğretim kalitesinin düşüklüğü²³, üniversiteye giriş sisteminin ortaöğretimin kalitesine olumsuz yansımaları, öğrencilerin özellikle üniversiteye giriş sınavının tek basamaklı hale getirildiği 1999 yılından sonra üniversiteye yeterli donanıma ulaşmadan başlamak ve bu nedenle üniversite yıllarının bir kısmını bu eksikliklerini gidermek için harcamak zorunda kalması²⁴ gibi etmenler farklı eğitim kademeleri arasındaki yakın ilişkinin somut göstergeleri arasında yer almaktadır. Nasıl ki ilk ve ortaöğretimin nitelik sorunları yükseköğretime yansıyor, bu sorunların çözümünde de, nitelikli öğretmen yetiştirme başta olmak üzere yükseköğretim kurumlarına önemli görevler düşmektedir.

Yükseköğretim sistemindeki hızlı genişlemenin en belirgin olumsuz etkilerinden birinin eğitim kalitesi üzerinde olduğu söylenebilir. Öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısı gibi eğitim kalitesi ölçütleri açısından durum kaygı vericidir. Lisans düzeyinde Türkiye’de 29 olan bu sayı Avrupa ülkelerine kıyasla çok yüksektir.²⁵ Artan öğrenci sayıları, ikinci öğretim ve yaz okulu gibi uygulamalar birçok yükseköğretim kuruluşunda öğretim elemanlarını adeta birer ders veren makineye dönüştürmüş, öteden beri durağan özellikler taşıyan eğitim programlarının ve ders içeriklerinin zenginleştirilmesine zemin hazırlayacak bir ortamın oluşmasını daha da geri plana itmiştir. Yükseköğretim sisteminin hızlı genişlemesi sonucunda öğretim üyesi açığı da nicel ve nitel anlamda önemli boyutlara ulaşmıştır.

²³ Toplam 6599 lisenin 2200’sinin birincileri 2004 yılında herhangi bir programa yerleşmemiştir. Bk. YÖK (2007: 35). 2007 yılında ise tercih yapan 7644 okul birincisinden 2520’sinin aynı duruma düştüğü görülmüştür (*Milliyet*, 17 Ağustos 2007, s.2).

²⁴ Bu açığı kapatmak üzere üniversitelere hazırlık sınıfı konması zaman zaman dile getirilen öneriler arasındadır. Yabancı dilde eğitim veren üniversitelerin yabancı dil hazırlık sınıflarının dil öğretimini çok amaçlı hale getirerek bu yönde bir başlangıç yapmaları ve yabancı dil öğretimine koşut olarak yürüyecek çeşitli programlar yoluyla öğrencilerin üniversite ortam ve eğitimine daha iyi hazırlama işlevi üstlenmeleri düşünülebilir.

²⁵ Bu oran, örneğin Almanya ve Hollanda’da 10’un, Norveç ve Finlandiya’da 15’in, diğer Avrupa ülkelerinde 20’nin altındadır. Bk. YÖK (2007:96).

Öğretim elemanı sayısındaki yetersizliği aşmanın ilk adımı mevcut ders programlarının gözden geçirilerek işlevselliğini kaybetmiş derslerden ayıklanması, bazı derslerin birleştirilmesi ve yeni öğretim tekniklerinin sağladığı olanaklar yoluyla öğretim elemanı tasarrufu sağlanması olmalıdır. Aynı kentteki ve hatta birbirine yakın kentlerdeki üniversitelerin, öğrencilerine birbirlerinden dersler alma ve birbirlerinin kütüphane olanaklarından yararlanma olanakları sağlama, kısa süreli öğretim üyesi değişimi ve ortak seminer programları düzenleme konularında yakın işbirliğine girmeleri özendirilmelidir. Aynı doğrultuda atılması gereken bir başka adım öğretim elemanlarının özlük haklarındaki aşınmanın durdurulması ve zaman içinde önemli ölçüde iyileştirilerek öğretim üyeliği mesleğinin çekiciliğinin artırılmasıdır.

Beyin göçünü tersine çevirmenin yolu, ülke içinde uluslararası düzeyi yakalama iddiası olan üniversiteleri geliştirmek²⁶ ve yine öğretim elemanlarının mali olanaklarını iyileştirmekten geçmektedir.

Öğretim elemanı gereksiniminin karşılanması için en köklü çözüm, kuşkusuz yükseköğretim kuruluşlarının yeterli sayıda kaliteli doktoralı eleman yetiştirebilmesidir. Bu doğrultuda atılacak adımlar arasında aynı kentteki ve coğrafi açıdan birbirine yakın üniversitelerin güçlü ortak doktora programları açmaları²⁷, görece gelişmiş üniversitelerin diğer üniversitelerin araştırma görevlilerine doktora eğitimi verme uygulamasının desteklenerek sürdürülmesi, orta dönemde ise gelişmiş üniversitelerimizin zaman içinde giderek lisansüstü eğitime yönelmeleri ve doktora öğrencilerinden öğrenim harcı alınmaması, tam tersine doktora öğrenciliğinin çeşitli destekler yoluyla özendirilmesi sayılabilir.²⁸ Doktora programı açacak bölümlerin sadece belirli sayıda öğretim üyesine sahip olması yeterli bir kıstas olarak görülmemeli, değerlendirmelerde öğretim elemanlarının nitelikleri, ders yükleri, lisansüstü tez öğrencisi sayıları ve son yıllardaki yayın performansı gibi ölçütlere giderek daha çok ağırlık verilmelidir. Yurtiçindeki mevcut doktora programlarının kalitesinin artırılmasında yükseköğretim kuruluşları içinde yer alan enstitülere büyük görev düşmektedir. Bugüne kadar asıl işlevlerine yönelik olarak genellikle cılız bir performans sergileyen ve daha ziyade öğrenci işlerine yönelik bürokratik işlemlere boğulup kalan²⁹ bu enstitülerin yüksek lisans ve doktora programlarının tasarlanması, çok disiplinli ve uygulanabilir araştırmaların yapılması ve tümüyle üniversitenin araştırma gündeminin oluşturulması ve yönlendirilmesi amacına yönelmesi gereklidir. TÜBİTAK ve TÜBA gibi kuruluşların sınırlı ölçülerde de olsa başarıyla uyguladıkları ve doktorasını yurtiçindeki yükseköğretim kurumlarında yapan öğrencilere belirli sürelerle yurtdışında eğitim görme olanağı tanıyan ve kademeli, etkin ithal ikamesi olarak nitelenebilecek bir uygulamanın yaygınlaştırılmasında büyük yarar vardır.

Yukarıda sayılan önlemlerin olası olumlu katkılarına karşın doktoralı eleman sayısını artırmak için kısa erimde bir süre daha yurtdışına doktora eğitimi için öğrenci gönderilmesi gerekli görülmektedir. Ancak bu öğrencilerin, gidecekleri ülke ve yükseköğretim kurumlarının ve doktora eğitimlerine başladıktan sonra uzmanlaşacakları alanların seçilmesinde yurtiçindeki kurumların gereksinimleri ve ilgili bilim dallarındaki

²⁶ Koç Üniversitesi'nin bu açıdan da başarılı bir örnek oluşturduğu söylenebilir.

²⁷ Bk. Şenses (1993). Bazı üniversitelerimizin bu yöndeki girişimleri mutlaka desteklenmeli ve yaygınlaştırılmasına çalışılmalıdır.

²⁸ Bazı üniversitelerimizde başlatılan ancak henüz etkili bir düzeye ulaşamayan doktora sonrası araştırma programlarının yaygınlaştırılması da aynı doğrultuda etkili olabilecek bir uygulamadır.

²⁹ Bk. Şenses (1993).

ulusal ve uluslararası gelişmeler bugünküne kıyasla daha ince ayrıntıda planlanmalı ve denetlenmelidir.

Öğretim elemanlarının sayısının ve yabancı dil bilgisi ve yurt dışı deneyimi gibi açılardan da donanımları artırılarak niteliklerinin yükseltilmesi, son yıllarda yükseköğretim sisteminde yaşanan hızlı genişlemenin olumsuz etkilerini biraz olsun giderebilmek ve orta ve uzun erimde de okullaşma oranlarının artırılabilmesi için de gereklidir. Üniversitelerimizin değişik değişim programları aracılığıyla kısa sürelerle de olsa daha fazla sayıda yabancı öğretim elemanı ve öğrenci çekmeleri özendirilmelidir.

İletişim teknolojilerindeki gelişmelerin de etkisiyle eğitim yöntemlerinde ortaya çıkan yenilikler ve özellikle uzaktan eğitim uygulamaları Türkiye koşullarına uygunluğu açısından da yakından izlenmelidir. Ders programlarının içeriğinin bugünkü durağanlığından kurtarılması için uluslararası gelişmeler yakından izlenmeli ve programların yerel anlamlılığının artırılması doğrultusunda özellikle sosyal bilimler alanında ders kitapları yazılması için komisyonlar oluşturulmalıdır. Yine bu bağlamda belli başlı bütün bilim dallarındaki sorunları saptamak, ulusal ve uluslararası gelişmeler ışığında bunların giderilmesi için öneriler geliştirmek üzere belirli süreler için farklı üniversitelerde görev yapan veya emekli öğretim üyelerinden oluşan bilim komisyonları kurulmalı ve komisyon çalışmalarının sonuçları yayınlanmalıdır.

Yabancı dilde eğitim

Yabancı dilde eğitim çok büyük ölçüde İngilizce eğitim anlamına gelmektedir. Küreselleşme süreciyle hız kazanan bu olguya birçok ülkede rastlamak mümkündür. Bu yöndeki bir seçimin yükseköğretim kuruluşlarının yabancı öğrenci çekerek gelir kaynaklarını artırma, uluslararası akreditasyon alabilme ve mezunlarının küreselleşme sürecinde başka ülkelerde daha kolay iş bulmasını sağlama gibi amaç ve nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir.

Türkiye’de de yabancı dilde eğitim veren yükseköğretim kuruluşlarının sayısında önemli bir artış gözlenmektedir. Özellikle vakıf üniversitelerinin tercihlerinin bu yönde olduğu görülmektedir. Yeni açılan vakıf üniversiteleri de yabancı dilde eğitimin öğrenciler açısından çekiciliği karşısında yabancı dilde eğitime yönelmektedir.

Yabancı dilde eğitimi savunanların ön plana çıkardıkları bir nokta, İngilizce’nin hızla uluslararası bilim dili olmaya ve birçok ülkenin üniversite sistemi içinde yaygınlık kazanmaya başlamasıdır. Gerçekten de başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkede yabancı dil ağırlıklı programların sayısı önemli boyutlara ulaşmıştır. Örneğin, Almanya’da 1976 lisansüstü programın 250’sinde eğitim tümüyle İngilizce olarak verilmektedir.³⁰ Ana dilin korunması konusundaki geleneksel duyarlılığına karşın Fransa’da da, başta işletme yüksek lisans programları olmak üzere İngilizce program sayısında artış görülmektedir.³¹ Bu noktada göz ardı edilmemesi gereken bir durum bu ülkelerde yabancı dilde eğitimin lisans eğitimi yerine lisansüstü eğitimde yoğunlaşmasına karşın Türkiye’de lisansüstü eğitim yanında lisans eğitiminin de yabancı dilde yapılması eğiliminin hakim olmasıdır.

³⁰ Öte yandan İsveç’in önde gelen üniversitelerinden biri olan Uppsala Üniversitesi’nde aksi yönde bir eğilim gözlenmekte ve anadilde verilen program sayısı artırılmakta, temel alanlarda ise tümüyle ana dilde eğitime dönülmektedir. Bk. Klein (2007).

³¹ Bk. Carvajal (2007).

Türkiye’de yabancı dilde eğitimin yaygınlaşma gerekçelerinin, çok açık olarak ifade edilmemekle birlikte, yukarıda ileri sürülenlerden bir ölçüde farklı olduğu söylenebilir. Bu eğilimi desteklemek için kullanılan gerekçelerden biri yabancı dilde eğitimin mezuniyet sonrasında işgücü piyasalarında sağladığı avantajlar açısından öğrenciler tarafından tercih edilmesidir. Aynı doğrultuda sık sık dile getirilen bir diğer görüş öğrencilerin yabancı uluslararası yazını ve diğer akademik gelişmeleri bu yolla daha iyi izleyecekleri tezine dayanmaktadır.

İlk bakışta haklı gibi görülse de, bu görüş ve gerekçeler yabancı dilde eğitimin çeşitli sakıncalarını göz ardı etmektedir. Bu sakıncaların başında, yabancı dil hazırlık sınıflarına karşın, öğrencilerin özellikle sosyal bilim dallarındaki eğitim programlarını izleyebilecek yeterli yabancı dil bilgi düzeyine erişememeleri gelmektedir. Bu durumdan kaynaklanan sorunlar, öğretim elemanlarının önemli bir kısmının da bu konuda yeterli donanıma sahip olmamasıyla daha da ağırlaşmaktadır. Öğrencilerin bilimsel yeniliklerle doğrudan temasını kolaylaştırması açısından lisansüstü eğitimin, seçilmiş az sayıda programda yabancı dilde yapılması bir ölçüde anlaşılabilir olsa da çoğu durumda bir ve en çok birkaç ders kitabı ağırlıklı olarak sürdürülen lisans eğitim süreçlerinde bu yöndeki bir seçimin öğrencilerin yabancı dil bilgisini artırmanın ötesinde sağlayacağı yararlar son derece sınırlıdır. Yabancı dilde eğitimin, öğretilmek istenen konulara öğrencilerin duygusal açıdan yakın hissetmelerini olumsuz yönde etkileme, öğrencilerin soru sorarak, yorum yaparak derse katılmalarını engelleme ve bütünüyle öğrenme sürecini yavaşlatma gibi önemli olumsuz etkileri bulunmaktadır.³²

Yabancı dilde eğitim, son yıllarda küreselleşme söylemi etrafında giderek artan yabancı etkilerin en görünür unsurlarından biridir. Özellikle sosyal bilimler alanında önemli etkiler yaratmakta ve Türkçe’nin bir bilim dili olarak gelişmesini engellemektedir. Ders programlarının büyük bir kısmının Anglo-Amerikan etkisi altında olduğu bir ortamda derslerin de yabancı dilde verilmesi bu etkilerin giderek yaygınlaşmasına neden olmakta ve beyin göçünü kolaylaştıran bir zemin hazırlamaktadır.

Yabancı dilde eğitim konusu etrafında gelişen tartışmaların dikkate alınması gereken noktaların başında iyi yabancı dil öğretilmesi amacıyla yabancı dilde eğitimin aynı kapıya çıkan amaçlar olmadığı hususu gelmektedir. Ufuk açıcı özellikleriyle de, öğretim elemanları yanında öğrencilerin de yeterli düzeyde yabancı dil bilmeleri kaliteli bir üniversite eğitiminin temel önkoşullarından biri sayılmalıdır. Yabancı dilde eğitim ise, yabancı dil bilmeyi bir araç olmak yerine adeta bir amaç konumuna yükseltmekte ve öğrencilerin öğrenme süreçlerinde önemli bir engel oluşturarak eğitim kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Öğretim elemanlarının öğrencileriyle, ortak ana dilleri yerine her iki kesim için de yabancı bir dil kullanmaları öğrencilerin de haklı tepkilerine yol açmaktadır.³³

Yabancı dilde eğitimin ortaya çıkardığı olumsuzlukları aşabilmek için izlenmesi gereken yol oldukça açıktır. İngilizce başta olmak üzere yabancı dil öğretimine eğitimin her kademesinde ağırlık verilmeli, yeterli yabancı dil bilgisine daha önce ulaşamamış öğrenciler için

³² İsveç ve Hollanda gibi, öğrencilerin daha okula ilk başladıkları günlerde İngilizce öğrenmeye başladıkları ülkelerde dahi anadilde verilen derslere ilişkin test sonuçlarının yabancı dilde verilen derslerin sonuçlarına kıyasla yüzde on daha yüksek olduğuna işaret edilmektedir (Klein, 2007). Aynı konunun, İngilizce yerine Türkçe olarak daha kısa sürede ve daha etkili olarak anlatılabildiği ve öğrencilerin Türkçe anlatımda derse katılma ve soru sorma konusunda daha istekli oldukları, sanırım benim gibi başka meslektaşlarının da ortak gözlemleri arasındadır.

³³ Bk. Carvajal (2007). ODTÜ İktisat Bölümü öğrencileri arasında yapılan bir araştırma da bu doğrultuda sonuçlara ulaşmıştır. Bk. Şenses, (1999).

üniversitelerde yabancı dil hazırlık sınıfları açılmalı ve her öğrencinin lisans eğitimine yeterli düzeyde yabancı dil bilerek başlaması sağlanmalıdır. Aynı şekilde, yeterli yabancı dil bilgisi, akademik mesleğe başlayabilmenin önkoşulları arasında yer almalıdır. Yabancı dil bilgileri yeterli düzeyde olmayan öğretim elemanlarının bu eksikliklerini giderebilmeleri için üniversite yönetimleri kolaylıklar ve etkili özendiriciler sağlamalıdır. Yabancı dilde yeni lisans programı açılmamalı, lisansüstü programlarda ise öğretim elemanlarının ve öğrencilerin yabancı dil yetkinlikleri esasına göre seçici davranılması ve bu konudaki tercihin bütün lisansüstü programları kapsamak yerine program bazında yapılması sağlanmalıdır. Halen yabancı dilde eğitim veren lisansüstü ve özellikle lisans programları gözden geçirilerek program ve hatta ders bazında gerekli ayıklamalar yapılmalı ve bu kurumlarda da yabancı dilde eğitim seçici bir temele oturtulmalıdır.³⁴ Yabancı dilde eğitim vermekte olan üniversitelerde lisans bitirme tezlerinin Türkçe yazılması, Türk Hukuk Sistemi, Türkiye Ekonomisi gibi yerel anlamlılığı yüksek derslerin Türkçe verilmesi bu doğrultuda atılacak ilk adımlar arasında olmalıdır. Özellikle sosyal bilimlerde lisansüstü tezler mutlaka Türkçe yazılmalı, tezlerin ana bulguları yabancı dilde özet olarak verilmelidir.

Araştırma- Akademik Atama ve Yükseltme

Yükseköğretimde araştırma alanının karşı karşıya bulunduğu en temel sorunlar, kendi içinde etkileşen bir akademik topluluğun henüz kök salmamış olması nedeniyle genelde bilimsel araştırma için uygun bir ortamın oluşturulamamış olması ve akademik atama ve yükseltme ölçütlerinin yanlış yönlendirmesinin de etkisiyle mevcut araştırmaların yerel anlamlılık düzeyi yüksek alanlara yönlendirilme güçlükleri olarak özetlenebilir. Yükseköğretimde okullaşma oranlarını kısa sürede yükseltme çabaları da, öğretim üyelerini özlük haklarından kaynaklanan olumsuzluklara ek olarak aşırı ders yükü baskısıyla karşı karşıya bırakmakta ve son tahlilde yükseköğretimde araştırma ve yayın etkinliklerini artırma hedefiyle çelişkili bir durum yaratmaktadır.

Akademik atama ve yükseltme uygulamaları da çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Son yıllarda uygulanan ölçütler arasında uluslararası atıf endekslerine giren yayınların ön plana çıktığı gözlenmektedir. Bu doğrultudaki gelişmeler ilk bakışta bu ölçütlere nesnellik katmış gibi gözükse de, ülkenin araştırma gündemini yabancı dergilerin gündemine yönlendirme gibi sakıncaları beraberinde taşımaktadır.³⁵ Yayın kalitesi yerine yayın sayılarının vurgulanması sonucunda, yayınların ne ölçüde yeni bilgi ürettiği, yayının aldığı atıf sayısına da yansiyabilen bilimsel etki ve yarattığı toplumsal katkı gibi göstergeler birçok durumda değerlendirme dışında kalmaktadır. Bunun gibi, öğretim elemanlarının yeni dersler geliştirme, yenilikçi eğitim yöntemleri uygulama, öğrenci değerlendirmeleri yoluyla da ölçülebilecek ders performansı gibi eğitim ölçütleri ve diğer toplumsal katkıları atama ve yükseltme değerlendirmelerinde çoğunlukla dikkate alınmamaktadır.

Akademik üretimi ve yayın kalitesini artırma çabalarının bir parçası olarak uygulanan akademik yükseltme ölçütlerinin çelişkileri ve olası olumsuz yan etkileri mutlaka göz önüne alınmalıdır. Örneğin, Üniversitelerarası Kurul'un doçentliğe yükseltme ölçütleri arasında yer alan "yayınların doktora tezinden çıkmaması" koşulu adayları bilimsel bilgi üretiminin ilk

³⁴ Bazı üniversitelerimizde yabancı dil uygulamasının programların belirli bir oranıyla sınırlanması bu konuda yol gösterici olabilir.

³⁵ Bu noktada ve Türkiye'de de uygulanan atama ve yükseltme ölçütlerinin ortaya çıkardığı sorun ve açmazların bir tartışması için bk. Şenses (2004).

önemli aşaması olan doktora çalışmalarından yayın yapma konusunda caydırmakta, doktora ve doktora sonrası çalışmaların kesinkes birbirinden ayrılabilir süreçler olmayıp süreklilik arz ettiği hususunu göz ardı etmekte ve kimi durumlarda adayların bu yüzden “etik ihlal” suçlamasıyla karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır. Doktora tezinden üretilen yayınların, daha düşük bir katsayıyla da olsa değerlendirilmesine olanak sağlanması bu olumsuzlukları gidererek doktora tez sonuçlarının bilim dünyasına daha geniş ölçüde yansımaya yol açabilir. Bunun gibi, doçentlik sınav alanlarının sınırlarının kalın çizgilerle belirlenmiş olması, kaçınılmaz olarak çok disiplinli çalışmaların özendirilmesi amacıyla çalışmakta ve özellikle sosyal bilim alanlarında köklü bir akademik topluluğun oluşturulması için gerekli bilimsel ortaklıkların ortaya çıkabilmesinin önünü kesmektedir. Bu durum karşısında doçentlik alanlarının daha esnek olarak belirlenmesi ve doçentlik jürilerinin de bu esneklik çerçevesinde, gerektiğinde farklı bilim dallarını temsil eden bilim insanlarından oluşmasına olanak sağlayan karma bir yapıya büründürülmesi düşünülebilir. Doçentliğe yükseltme sürecinde, bugünkü uygulamada jüri ve aday arasında geçen kapalı devre sözlü sınavın, adayların çalışmaları çerçevesinde yapacakları bir sunum temelinde, jüriye ek olarak üniversite içinden ve dışından katılıma olanak veren bir kolokyuma dönüştürülmesi düşünülmelidir. Akademik kadrolara atamaların, uygulamada da kurum dışından başvurulara olanak sağlayacak bir biçimde geliştirilerek daha rekabetçi bir hale getirilmesi sağlanmalıdır.

Yükseköğretim kuruluşlarının performansını olumsuz yönde etkileyen bir diğer etmen profesörlük unvanını almış öğretim üyelerinin araştırma ve yayın etkinliklerinde görülen durağanlıktır. Bu durumda da en etkili çözüm yolu, akademik yaşamın tümünde olması gerektiği gibi cezalandırıcılarda değil, canlı bir akademik ortamda meslektaşların yaratacağı baskı ve çeşitli özendiricilerde aranmalıdır. Özendiriciler arasında ilk akla gelen, eğitim ve araştırma etkinliklerinde ön plana çıkan öğretim üyelerine değişik unvan ve yetkiler verilmesi ve ek asistanlık ve sekreterlik hizmetleri gibi olanaklar sunulmasıdır.³⁶ Zaman içinde önceden belirlenen performans ölçütleri bağlamında saydam bir maaş farklılaştırması sistemine geçilmesi ise³⁷ olumlu katkıları yanında, üniversiteye hakim olması gereken paylaşımcı ruhun yerini olumsuz bir rekabetçi ortama bırakması gibi sakıncaları beraberinde getirebilir.

Türkiye'nin geç de olsa, bilimsel araştırmaların, araştırma ve geliştirme etkinliklerinin ve teknolojik gelişmeye dayalı ulusal yenilik sistemi oluşturmanın önemini kavramış olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, örneğin Gayri Safi Milli Hasıla içinde ARGE harcamalarının payının 2010 yılına kadar % 2'ye yükseltilmesi hedeflenmektedir. Bu yeni yaklaşımın kazandıracığı ivme yükseköğretim sisteminin yararlanması gereken bir fırsat penceresi oluşturmakta ve bunun da ötesinde yükseköğretim kuruluşlarına kaynakların doğru yönlendirilmesi açısından önemli yeni görevler yüklemektedir.

Araştırma Merkezleri- Bilimsel Dergiler

Son yıllarda üniversitelerde çeşitli alanlarda çok sayıda araştırma merkezi kurulmuşsa da bunların birçoğunun henüz yeterli etkinlik düzeyine ulaşamadıkları gözlenmektedir. Farklı üniversitelerde kurulmuş, ancak aynı veya çok benzer konularda etkinlik gösteren araştırma merkezleri arasındaki ilişkiler yok denecek kadar azdır. Aynı üniversite çatısı altındaki

³⁶ ABD'nin bazı üniversitelerindeki üniversite profesörlüğü bu bağlamda incelemeye değer bir uygulamadır. Bk. Şenses (1993).

³⁷ Bazı üniversitelerimizde performans primi adı altında son yıllarda uygulanan ve öğretim üyelerini önceden belirlenmiş bir puan sistemine göre eğitim ve ağırlıklı araştırma ve yayın etkinlikleri bazında parasal olarak ödüllendiren düzenlemelerin bu yönde atılmış sınırlı bir adım olduğu söylenebilir.

merkezler açısından da benzer bir durum söz konusudur. Oysa araştırma merkezlerinin öğretim elemanlarının birlikte araştırma yapmalarına ve ortak bilgi üretmelerine olanak ve ortam sağlamaları yanında çok disiplinli çalışmaları da özendirmeleri beklenirdi.

Üniversitelere bağlı araştırma merkezlerinin işlevselliğini ve toplumsal katkılarını artırmak için daha kuruluş aşamasında kimi ölçütleri karşılamaları sağlanmalıdır. Bu ölçütler arasında, araştırma merkezinin kurulacağı alanda araştırma ve yayın etkinliklerince kanıtlanmış bir araştırma nüvesinin oluşup oluşmadığı ve araştırma konularının ulusal ve uluslararası düzeydeki önemi gibi ölçütler ön plana çıkmalıdır. Merkezlerin katkı ve performansları dönemsel olarak izlenmeli ve açılması öngörülen yeni merkezlerin kurulması, mevcutlarının o zamana kadarki performansıyla yakından ilişkilendirilmelidir. Amaç, çok sayıda araştırma merkezi yerine az sayıda ve ulusal ve uluslararası düzeyde ses getirebilecek merkezin ortaya çıkması olmalıdır. Birbirine coğrafi konum açısından yakın üniversitelerin ortak merkezler kurması, aralarındaki akademik işbirliğini artırıcı yönde etkili olabilir. Bu amaç doğrultusunda, merkezlerin birbiriyle yakın ilişki içinde olması, araştırmacıların merkezler arasında kısa sürelerle de olsa dolaşımının sağlanması ve kaynakların çok sayıda merkez yerine ön plana çıkan merkezlere yönlendirilmesi sağlanmalıdır.

Üniversitelerin yayınlamakta olduğu bilimsel dergiler de araştırma merkezlerinininkine benzer bir dağınıklık içindedir. Benzer alanlardaki dergilerin güç birliği yapması, yayın kurullarının ve dergiye sunulan yazılara hakemlik yapacak bilim insanlarının mutlaka farklı üniversitelerden oluşması ve az sayıda nitelikli derginin ön plana çıkması amaçlanmalıdır. Bu durum, yayın kararlarının daha nesnel ölçütlere göre alınmasını sağlayarak dergilerin kalitesinin artmasına ve zaman içinde ulusal ve hatta uluslararası düzeyde etkili bir konuma ulaşmasını sağlayabilir..

Akademik Topluluk ve Üniversitelerarası İlişkiler

Türkiye'deki yükseköğretim kuruluşları arasında eğitim ve araştırma alanlarında ulusal düzeyde geliştirilecek ilişkiler ağının önemi ve bu yolla ortaya çıkabilecek kendi içinde etkileşebilen bir akademik topluluğun önemi³⁸ yükseköğretime ilişkin tartışmalarda henüz önemli bir gündem maddesi oluşturamamıştır. Öte yandan, üniversitelerin farklı ülkelerdeki yükseköğretim kuruluşlarıyla çok sayıda işbirliği protokolü yaptıkları gözlenmektedir. Üniversitelerin uluslararası ilişkilerinin geliştirilmesi hiç kuşkusuz çok yararlı bir gelişmedir. Ancak yürürlükteki protokollerin bugüne kadar sağladıkları katkıların bir bilançosu çıkarılmadığından bu konuda yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Yükseköğretim kuruluşlarının ülke içinde birbirleriyle eğitim ve araştırma odaklı işbirliğine girmeleri ve kendi içinde etkileşen bir akademik topluluk oluşturma doğrultusunda çaba göstermeleri önemli bir hedef olarak benimsenmelidir. Bu tür bir işbirliği üniversitelerin kendi içlerinde, değişik akademik birimler arasında başlamalı ve aralarında öğrenci ve öğretim üyesi dolaşımı ve ortak lisansüstü programlar aracılığıyla zaman içinde üniversitelerarası konuma ulaşmalıdır. Bunun gibi, üniversiteler, buldukları yerleşim merkezinin özelliklerini de dikkate alarak kimi bölümleri temelinde bölgesel, ulusal ve zaman içinde uluslararası düzeyde nişler ve çekim merkezleri yaratma çabası içinde olmalıdırlar.

³⁸ Bu konuda bk. Tekeli (2004).

Üniversitelerin içinde etkinlik gösteren araştırma merkezlerine ek olarak ulusal düzeyde, araştırma katkılarıyla ön olana çıkan araştırmacıların ve araştırma ekiplerinin kısa süreli veya sürekli olarak etkinlik gösterebileceği az sayıda güçlü araştırma merkezleri kurulmalı ve bunlara sağlanacak kamu fonları da araştırma ürününün nicel ve nitel ölçülerle değerlendirmesine bağlı olmalıdır. Bu merkezlerin, farklı ancak birbirine yakın alanlarda çalışan araştırmacılarından oluşması disiplinler arası çalışmalarını özendirerek kalmayacak, bunların özellikle kamu ve özel sektör kuruluşlarıyla kuracakları ilişki sonucunda araştırmaların sorun çözücü nitelikler kazanmasına ve kendi içinde etkileşen bir araştırma topluluğunun oluşmasına da katkıda bulunacaktır.

Öğretim elemanlarının yedinci yıl izinlerini bu merkezlerde geçirebilmelerinin yolu, merkezde geçen süredeki araştırma etkinliklerinin yayına dönüşmesi koşuluna bağlanarak, açılmalıdır. Çok disiplinli ortak çalışma yapma sık sık dile getirilen bir amaç olmakla birlikte farklı alanlarda etkinlik gösteren bilimcilerin bir araya gelebildiği forumların ve kurumsal yapıların yok denecek kadar az olması, bu boşluğun güçlü araştırma merkezleri yoluyla artırılarak sürekli kılınması için önemli bir fırsat oluşturabilir.

Toplumsal Katkı

Yükseköğretim kuruluşlarının yurt düzleminde yaygınlaşmasının kuşkusuz önemli sosyal katkıları vardır. Bu kuruluşlar, farklı yörelerden gelen genç insanlara yükseköğretim olanağı yanında birbirleriyle kaynaşma fırsatı sağlayarak yeni bir kültürel zenginlik ve toplumsal canlılık yaratmaktadır. Öte yandan, buldukları yörenin ekonomik yaşamına da önemli katkılar sağlamaları bu kuruluşlara yönelik toplumsal taleplerin ağırlıkla bu doğrultuda biçimlenmesine yol açmaktadır. Oysa, yükseköğretim kuruluşları toplumsal sorunlara duyarlı, onlara yönelik çözüm üretmek için o yörede bilimin ve bilimsel bakış açısının, demokrasinin, hoşgörünün yaygınlaşmasına katkıda bulunan bütünüyle toplumsal kalkınmaya önderlik etmeleri beklenen kuruluşlardır. Bu kuruluşların bu işlevleri yerine getirme konusundaki bugüne kadarki performansı son derece cılız bir genel görünüm içindedir. Son dönemde toplumsal gündemin ilk sıralarında yer alan, örneğin Güneydoğu sorunu, ekonomik krizler ve çevrenin korunması konularında akademik topluluğun çözüm üretmek şöyle dursun büyük ölçüde sessiz kalmış olması yadırganacak bir durumdur. Yükseköğretim kuruluşlarının birçoğunun kent dışında, halkın giriş-çıkışların denetim altında tutulduğu, çoğu durumda halkın üniversiteyle tek temasının Tıp Fakültesi hastanesinden yararlanmakla sınırlı olduğu,³⁹ kentsel yaşamdan kopuk bir yapılanma içinde oldukları görülmektedir..

Neoliberal iktisat politikaları, birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de yükseköğretim kuruluşlarını serbest piyasa koşullarının etki alanı içine almış ve üniversitenin toplumla ilişkisini piyasanın ve küresel sermayenin ihtiyacı olan bilgi ve elemanların üretilmesi hedefine kilitlemiştir. Bu yüzden, bugün yükseköğretime ilişkin hedefler arasında üniversite-sanayi işbirliğinin geliştirilmesi hedefinin en sık dile getirilen hedeflerden birisi olması asla bir rastlantı olarak değerlendirilmemelidir. Yükseköğretim kuruluşları, toplumun her kesimine eşit uzaklıkta durması gereken ve evrensel amaçlar taşıyan kuruluşlardır. Bu nedenle, üniversitenin toplumla ilişkileri üniversite-sanayi işbirliğinin ötesinde geliştirilmeli ve kamu kesimi yanında yerel yönetimler, işçi sendikaları ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla diğer toplum katmanlarını da kapsayıcı bir nitelik kazanmalıdır.

³⁹ Tıp Fakültesi olan üniversitelerimizin bulunduğu kentlerin bazılarında yerel halkın üniversiteden Tıp Fakültesi’ne referansla fakülte olarak bahsetmesi bir rastlantı olarak değerlendirilmemelidir.

Halka açık seminerler, konferanslar, özel halk günleri gibi düzenlemeler ve sürekli eğitim merkezleri ve farklı toplum kesimlerinin temsil edildiği danışma kurulları gibi kurumsal oluşumlar da yükseköğretim kuruluşlarının toplumla bütünleşmesi ve toplumsal katkısının artırılması doğrultusunda etkili bir rol oynayabilir. Toplumsal sorunlara duyarlı ve onlara yönelik çözümler üretme çabası içindeki bir üniversite, toplum katında bugünkü saygın konumunu daha da artıracak ve içinde bulunduğu toplumla bağlarını çok daha güçlendirmiş olacaktır.

YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİNİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI: ÖNERİLER

Yükseköğretim Sistemi ve YÖK: Yükseköğretim sisteminin merkezinde Yükseköğretim Kurulu (YÖK) yer almaktadır. Son çeyrek yüzyılda yükseköğretimdeki bütün köklü düzenlemelerden sorumlu tutulan bu kuruma yöneltilen, önemli bir kısmı haklı eleştirileri anlayabilmenin önkoşulu bu kurumun kısa tarihini, devraldığı mirasla, siyasal etmenlerle ve geçirdiği evrelerle ilişkili olarak serinkanlı bir biçimde değerlendirmektir. Bu değerlendirmeler, en baştan iki noktayı hesaba katmak zorundadır. Bunlardan birincisi, YÖK'ün güçlü merkezi konumuna karşın bütün kararlarında tek yetkili olmamasıdır. Son çeyrek yüzyılda üniversite öğrenci kontenjanlarındaki ve üniversite sayısındaki hızlı artış, birçok durumda YÖK onayı alınmadan, hatta bazı durumlarda görüşü dahi sorulmadan tümüyle siyasal kararlar sonucu gerçekleşmiştir. Örneğin, 2006 yılında 15 yeni üniversitenin kurulması, çok geçmeden bunlara 17 yeni üniversitenin eklenmesi ve yakın bir gelecekte yenilerinin kurulacağına ilişkin tasarılar, akademik değerlendirmelerden ve planlama anlayışından yoksun olarak alınan, çok büyük ölçüde siyasal içerikli kararlar olmuştur. Sık sık uygulanan öğrenci ve sicil afları da YÖK'ün dışında alınan siyasal kararlar arasında yer almaktadır.

Yükseköğretim sistemini hemen her yönüyle doğrudan ilgilendiren, ancak YÖK'ün dışında siyasal süreçler içinde alınan kararlar arasında kuşkusuz en önemlisi eğitim sistemine ve bu arada yükseköğretime ayrılan yetersiz mali kaynaklarla ilgilidir. Örneğin, 1995-2005 döneminde YÖK bütçesinin genel bütçeye oranı % 3.2 ile % 3.4, GSMH'ya oranı ise % 0.90 ile % 1.09 gibi çok düşük oranlarda kalmış ve eğitime ayrılan pay açısından Türkiye, son yıllardaki artışa karşın, OECD ülkeleri arasında son sırada yer almıştır.⁴⁰ Yükseköğretimden birinci dereceden sorumlu bir kurumun performansı kuşkusuz bu kaynakların miktarıyla doğrudan ilintili olacaktır.

Yukarıda sayılan siyasal kısıtlar yanında Anayasa'dan ve çeşitli yargı kararlarından kaynaklanan hukuki kısıtlar da bulunmaktadır. Örneğin, yükseköğretimin niteliğine ilişkin anayasal hükümler, yükseköğretim kurumlarında disiplin ve kılık kıyafete ilişkin düzenlemeler bu tür kısıtların yansımaları arasında sayılabilir.⁴¹ YÖK'ün karşı karşıya bulunduğu bu tür kısıtlar kamuoyunca yeterince hesaba katılmadığı için bu kısıtlardan kaynaklanan sorunlar, diğer sorunlardan ayrıştırılmadan bazen en yetkili ağızlardan topluca

⁴⁰ Bk. YÖK (2007:63).

⁴¹ Çok farklı bir düzlemde Bologna sürecini uyum çabalarının da YÖK'ün hareket alanını biçimlendiren önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Bu süreç içinde belirlenen ölçütlere uyum konusunda Türkiye'nin son yıllarda önemli bir gelişme gösterdiği gözlenmektedir.

YÖK'e mal edilmekte ve bu kurum, kendi kuruluşundan önce de var olan, herhangi bir yeni kurumsal düzenleme sonucunda da kısa sürede ortadan kaldırılamayacak ve üniversite kültürümüzle ilgili sorunlardan da sorumlu bir günah keçisi konumuna itilmek istenmektedir.

Öte yandan, YÖK'ün hareket alanını sınırlayan, veri olarak almak zorunda olduğu ve kendi dışında belirlenen siyasi ve hukuki kısıtlar, asla YÖK'e yöneltilen diğer eleştirilerin görmezden gelinmesinin mazeretini oluşturmamalıdır. YÖK'ün toplum katında olumsuz çağrışımlar yapması, büyük ölçüde bu kuruluşun 1970'li yıllarda yaşanan toplumsal kargaşalardan üniversiteyi de sorumlu tutan baskıcı siyasi rejimin bir ürünü olmasından kaynaklanmaktadır. Üniversiteleri, bu baskıcı rejimin amaçları doğrultusunda sıkı denetim altına alma amacını gerçekleştirme işlevini bu dönemde YÖK üstlenmiştir. Herhangi bir danışma ve karşılıklı etkileşim süreci işletilmeden, üniversite sistemi köklü bir biçimde değiştirilmek ve üniversiteler adeta merkezden verilen buyrukları uygulayan kurumlar, üniversite öğretim elamanları da bunların dar bir hareket alanı içinde ve edilgen bir biçimde uygulayıcıları konumuna indirgenmek istenmiştir. Bu dönemde akademik yöneticilerin ve ders programlarının belirlenmesi gibi kararlar tek merkezden dikte edilir hale gelmiş ve üniversite özerkliği ciddi biçimde zedelenmiştir. Bu ortamda, yükseköğretim kuruluşlarına yönelik, ders içeriklerine kadar uzanan müdahalelere, çok sayıda üniversite öğretim elamanının görevine siyasi nedenlerle ve doğrudan idari kararlarla son verilmiş olmasına ve akademik özgürlüklere büyük bir darbe vurulmasına yükseköğretimin üst kuruluşu olarak YÖK tümüyle tepkisiz kalmıştır. Yükseköğretim kuruluşları, bu baskıcı dönemin etkilerini, aradan geçen uzun sayılabilecek zamana karşın, özellikle öğretim üyelerinin ve öğrencilerin üniversiteyi doğrudan ilgilendiren karar süreçlerine ve daha genel anlamda toplumsal sorunlara ilişkin tartışmalara katılma isteksizliği açısından hala hissetmektedir.

Özellikle 1987 sonrasındaki siyasi yumuşama sürecinin yükseköğretim kuruluşlarına da olumlu yansımaları olmuş, başta akademik yöneticilerin belirlenmesi olmak üzere YÖK'ün bu kuruluşların işleyişi üzerindeki doğrudan etkisinde belirgin bir azalma gözlenmiştir. Bu eğilim son yıllarda daha da güçlenmiş ve YÖK yetkilerinin bir kısmını yükseköğretim kuruluşlarına devretmeye hazır, bu kuruluşlar içinde liyakati, saydamlığı, katılımcılığı ve akademik kaliteyi ön planda tutan çağdaş üniversite anlayışını ve bunun yaygınlaşmasını benimseyen bir konuma ulaşmıştır. Bu yeni yaklaşım 2007 yılında YÖK tarafından yayınlanan yükseköğretim stratejisinde çok ayrıntılı ve net bir biçimde ortaya konmuştur.⁴²

Bu olumlu gelişmelere karşın, merkezinde YÖK'ün yer aldığı yükseköğretim sistemi, yukarıda belirtilenlerin ötesinde kimi önemli kısıt ve sorunlarla karşı karşıyadır. Bunların başında sistemin, kuruluş yılları, öğrenci sayıları, eğitim dili, öğrenci ve öğretim kadrosunun niceliksel ve niteliksel özellikleri açısından çeşitlilik gösteren, farklı kategorilerde eğitim veren kuruluşu ve bu kuruluşların etrafında oluşan çok sayıda vakıflar, dernekler, şirketler, teknoparkları barındıran büyük ve karmaşık yapısı gelmektedir. Bu yapıyı, yükseköğretime girişi de kapsayan idari, akademik ve mali sorunların bütünlüğü içinde ve Anayasa'nın öngördüğü biçimde tek merkezden "planlamak, düzenlemek ve denetlemek" giderek güçleşmektedir.⁴³ Denetim görevi ise akademik yol göstericilik yerine, uygulamada daha çok idari denetimle sınırlı kalmaktadır.

⁴² Bk. YÖK (2007).

⁴³ Merkezden denetim güçlükleri karşısında YÖK'ün, yükseköğretim kuruluşlarının yoğun olduğu bölgeler başta olmak üzere ülkenin değişik yerlerinde temsilcilikler açması düşünülebilir. İlk bakışta sistemin daha da bürokratikleşmesine yol açması düşünülse de, bu doğrultudaki bir uygulamanın yerinden yönetim ve özerkleşmiş üniversite sistemine doğru atılmış bir adım olduğu söylenebilir.

Yükseköğretim Kurulu'na yapılan atamaların her zaman “üniversite sorunlarına ilgi ve aşinalık” kıstasına göre yapılmaması, değişik dönemlerde dört yıl süreyle atanan üyelere oluşması sonucunda genel kurulun yapısının değişkenliği, ortalama her ay bir gün ve oldukça yoğun bir gündemle toplanması, bu toplantıların önemli bir kısmının yüksek disiplin kuruluna ayrılması, geri kalan sürede gündemin rutin sayılabilecek konularla dolu olması, bu güçlükleri, özellikle Yürütme Kurulu'nun oluşturulup süreklilik kazanamadığı dönemlerde daha da artırmaktadır.

Öneriler: Bu güçlükleri aşmanın en kestirme ve uygun yollarından biri, YÖK'ün hazırladığı strateji raporunda da öngörüldüğü gibi, YÖK'ün yetkilerinin bir kısmının üniversitelere bırakılmasıdır. Bu durumda YÖK, bugünkü çalışmalarını içinde önemli bir yer tutan rutin işlemlerin yükünden kurtularak Anayasa'nın öngördüğü görevlerine yönelebilecektir.

Yükseköğretim sistemi giderek büyüyen ve karmaşıklaşan yapısı dikkate alınarak yeniden yapılandırılmalıdır. Yükseköğretim kuruluşlarını aynı bütüncül çerçeve içinde, aynı işleve sahip kurumlar olarak görme yaklaşımı, karşılaşılan sorunların farklılığını yeterince dikkate almamakta, bu kuruluşları aynı ölçütlerle değerlendirmekte ve amaçları açısından farklılaşabilmelerine olanak vermemektedir. Yükseköğretim sisteminin yeniden yapılandırılması sürecinde atılması gereken ilk adım bu yaklaşımın terk edilmesi olmalıdır. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, yükseköğretim kuruluşlarının lisans veya lisansüstü eğitime, ve/veya araştırma veya eğitime ağırlık verme gibi ölçütlere göre çeşitlendirilmesi ilk akla gelen çözüm yolları arasında yer almaktadır. Öncelikle, yığınsal yükseköğretim talebinin karşılanması işlevine yönelik yükseköğretim kurumlarıyla, bilgi toplumu hedefi doğrultusunda, öğretim elemanı yetiştirmeyi de içerecek biçimde lisansüstü eğitime ve araştırmaya yönelecek kurumlar arasında ayrışma sağlanmalıdır.

Zaman zaman gündeme gelen bu doğrultudaki öneriler, uygulamada karşılaşılabilecek tepkiler ön plana çıkarılarak gündemden uzak tutulmakta ve bu tür bir ayrışmanın üniversitelerin kendi tarihlerini oluşturma sürecinde zaman içinde kendiliğinden oluşması beklenmektedir. Oysa, bu tür bir ayrıştırma, en baştan yapılmadan, yine zaman içine yayılarak ve olabildiğince nesnel koşullar altında gerçekleştirilebilir. Örneğin, bir yıllık bir geçiş döneminden sonra başlayacak beş yıllık bir dönem sonunda, önceden duyurulan ölçütler çerçevesinde yapılacak bir değerlendirmeye göre, az sayıda üniversite lisansüstü ağırlıklı araştırma üniversitesi olarak belirlenebilir⁴⁴ Bu amaçla kullanılacak ölçütler arasında, ilk planda araştırma ve yayın etkinlikleri, eğitim kalitesi, eğitim kalitesinin bir göstergesi olarak mezunlarının mezuniyet sonrası girdikleri merkezi sınavlardaki başarısı, toplumsal ve yerel gelişmeye katkı, uluslararası düzeyde etki ve belirli alanlarda ulusal ve uluslararası düzeylerde nişler yaratma başarısı sayılabilir. Bunlara ek olarak, üniversitelerin kuruluş yılları, altyapı olanakları, lisans ve lisansüstü öğrenci sayıları, üniversiteye giriş sınavı sonucunda öğrenci tercihlerindeki konumu ve dış değerlendirme kuruluşlarının raporları gibi araştırma ve eğitim ağırlıklı üniversiteler açısından farklı biçimlerde ağırlıklandırılacak ölçütler de bu tür ayrıştırmanın nesnel olarak yapılmasında etkili olabilir.

⁴⁴ Bu tür bir uygulamanın bir sakıncası, değerlendirmelerin akademik birimler yerine üniversite üzerinde yapılması olacaktır. Bu durumda bazı bölümleri açısından ön plana çıkan bazı üniversitelerin araştırma üniversitesi olarak belirlenmeme olasılığı vardır. Üniversite bazındaki değerlendirmeler belirli bir süre uygulandıktan sonra, sistem daha rafine bir hale getirilerek değerlendirmeler akademik birimler bazında yapılabilir.

Araştırma ağırlıklı üniversitelere yönelik olarak, araştırma fonlarının önemli ölçüde artırılması, bunların kurumlar arasında performansa bağlı bir biçimde dağıtılarak araştırma alanında da rekabetçi bir ortamın oluşturulması, araştırma alanının kendi içinde etkileşen bir araştırma topluluğunun oluşması doğrultusunda kurumsallaşması ve araştırma etkinliklerinde ön plana çıkan kuruluşların zaman içinde güç kazanarak ulusal ve uluslararası düzlemde ses getirmeye başlaması hedeflenmelidir. Eğitim ağırlıklı kuruluşlarda ise, yeni öğretim yöntemlerine ve ders programlarında ve ders içeriklerinde uluslararası gelişmelere uyum ve sürekli eğitim merkezleri aracılığıyla halka sunulan eğitim hizmetleri gibi ölçütler ön plana çıkarılabilir. Bu kuruluşların, yerel avantajlarını da kullanarak belirli alanlarda uzmanlaşmaları, sistemin durağanlığını ve tekdüzeliğini ortadan kaldıracacağı gibi, bu kuruluşların ulusal ve uluslararası düzeyde iddia sahibi olmalarına ve ses getirmelerine zemin hazırlayacaktır.

Sürekli değerlendirmeler sonucunda, ilk aşamada araştırma üniversitesi statüsünü elde edemeyen üniversitelerin, ölçütleri karşılamaları durumunda bu statüye geçmeleri mümkün olabileceği gibi, ilk aşamada bu statüyü elde edenlerin bir sonraki beş yıllık dönemde performanslarının yeterli düzeyi tutturamaması durumunda bu statülerini kaybetmeleri de mümkün olabilir. Bu esnek yapı içinde, örneğin eğitim ağırlıklı bir kuruluştaki görev yapan bir öğretim elemanının, kendisinden beklenmese de yeterli düzeyde yayın etkinliğinde bulunduğu araştırma ağırlıklı bir yükseköğretim kuruluşuna geçişinin ve akademik unvanlar almasının yolu da açık tutulmuş olacaktır. Bu meslek yaşamı çizgisini tercih etmeyen öğretim elemanlarının ise, çalışma sürelerine göre özlük haklarındaki iyileştirmelerden yararlanmaları sağlanabilir..

Bu tür bir ayrıştırma, bugün kağıt üzerinde dahi çelişkileri açıkça ortada olan hedefleri uyumlu ve uygulanabilir kılabilir. Yükseköğretim kuruluşları arasındaki kaynak dağılımı da belirli ölçütlere göre yapılacağı için, bu yolla kurumlar arasında olumlu bir rekabet ve hizmet yarışı ortamı oluşturulabilir. Unutulmamalıdır ki, yükseköğretim sistemleri açısından en ileri konumdaki ülkelerde de, kaynakların dağıtımında sisteme öncülük eden kuruluşlara öncelik tanınmaktadır. Öncü konumdaki üniversiteler, sadece yükseköğretim kuruluşları arasında büyük kalite farklılıklarının bulunduğu ABD’de değil, bu kurumlar arasındaki standart farklılıklarının oldukça düşük düzeyde olduğu İngiliz üniversite sisteminde de özel olarak desteklenmektedir. Örneğin, İngiltere’de 2002-2003 yılında araştırma fonlarının % 75’i, toplam 135 üniversite arasından 25 üniversiteye tahsis edilmiştir.⁴⁵ Uluslararası rekabet gücünü artırma çabası içinde, Çin’in de benzer bir yönelim içinde olduğu görülmektedir.⁴⁶

⁴⁵ Bk. YÖK (2007: 19).

⁴⁶ Çin’de, finansman kaynaklarının büyük bir kısmının anahtar konumundaki 38 üniversiteye yönlendirildiği gözlenmektedir. Bk. Lorenz (2007).

Yeniden yapılanma çerçevesinde önemle ele alınması gereken bir diğer konu, bazı üniversitelerimizin öğrenci ve akademik birim sayıları açısından ulaştıkları büyüklüktür.⁴⁷ Bu üniversitelerimizin akademik birimlerin kent içinde birbirinden uzak konumları da dikkate alınarak bölünmeleri ve birden fazla üniversite oluşturmaları düşünülebilir. İkinci öğretim uygulamalarının ve özellikle açık öğretim sisteminin de verimlilik açısından incelenmesi yerinde olacaktır.

Üniversite içinde, eski yöneticilerden, emekli öğretim üyelerinden ve yükseköğretim kuruluşlarının bulunduğu kentlerin gelişmesinde sorumluluk üstlenmiş yöneticilerden ve sivil toplum temsilcilerinden oluşan danışma meclislerinin kurulması, demokrasi kültürünün gelişmesine olumlu katkılar sağlayacaktır. Benzer danışma meclislerinin YÖK tarafından ülke çapında oluşturulması da, önemli bir birikimin yükseköğretim sistemine yansımaları sağlayarak aynı doğrultuda yararlı olacaktır.

Yeniden Yapılanma Sürecinin Temel İlkeleri

Yeniden yapılanma çabaları sırasında dikkat edilmesi gereken hususlar ve ödünsüz korunması gereken ilkeler arasında *dördü* ön plana çıkmaktadır. Bunlardan *birincisi*, değişikliklerin yeterli içeriğe kavuşabilmesi, benimsenmesi ve iyi uygulanabilmesi için yükseköğretim bileşenlerinin görüşlerinin en yaygın bir biçimde alınarak ve geniş bir desteğe ulaşıldıktan sonra yapılmasıdır. Toplumun önemli bir kısmını ilgilendiren bu değişiklik sürecinde, geçmiş deneyimlerden yararlanan, hataları ayıklarken olumlu unsurları özenle koruyan bir yaklaşımın benimsenmesi ve değişikliklerin ani kararlar yerine pilot uygulamalarla sınılandıktan ve yeterli geçiş süreleri verildikten sonra uygulamaya konması sağlanmalıdır.

Yeniden yapılanma sürecinde dikkat edilmesi gereken *ikinci* temel husus, Türkiye yükseköğretim sisteminin, bugünkü yapısı ve özellikleri açısından Batılı sanayileşmiş ülkelerdekinden önemli ölçülerde farklı olduğu noktasından hareketle, o ülkelerdeki kurumsal yapıların aynen Türkiye yükseköğretim sistemine taşınması kolaycılığına kaçılmamasıdır. Örneğin, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinin ademi merkezîyetçi yükseköğretim sistemi içinde üniversitelere tanınan özerkliğin, bugünkü çoktörel yapısı içinde Türkiye’de aynen uygulanabilmesi oldukça tartışmalı bir konudur. Az sayıda da olsa, bu türden bir özerkliği taşıyabilecek yükseköğretim kurumlarımız kuşkusuz vardır. Ancak yükseköğretim sisteminin gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın, yükseköğretim kuruluşlarının hemen hemen bütün kentlere hızla yayıldığı bir dönemde, uygun üniversite ortamının oluşabilmesi, akademik özgürlüklerin ve geleneklerin yerleşip kök salabilmesi, akademik standartların belirli bir düzeye ulaşabilmesi ve liyakate dayalı akademik kadroların oluşabilmesi için, nihai hedef özerkleşme olmakla birlikte, özellikle yeni kurulan üniversiteler için başlangıçta bir süre merkezi yönlendirme ve denetimin gerekliliği göz ardı edilmemelidir. Bu gereklilik, yakın bir geçmişte, kimi yükseköğretim kuruluşlarında siyasal görüş temelinde kadrolaşma deneyiminin yaşanmış olması anımsandığında daha da büyük bir önem kazanmaktadır.

Yeniden yapılanma sürecinde ön planda tutulması gereken *üçüncü* husus, dış dünyadaki çağdaş gelişmelere ayak uydurma çabasındaki bir yükseköğretim sisteminin siyasal müdahalelerden mutlaka uzak tutulmasıdır. Yeni üniversitelerin kurulması, yükseköğretim

⁴⁷ Uygun üniversite büyüklüğü konusunda öğrenci sayıları açısından genel bir fikir birliği bulunmamasına karşın genellikle bu sayının 15.000-20.000 dolaylarında olması gerektiğine işaret edilmektedir. Bu ölçüte göre, bu sayının çok üstünde öğrenciye sahip bazı devlet üniversitelerimizin yönetsel açıdan güçlüklerle karşılaşmaları doğaldır.

talebinin karşılanması ve yükseköğretimde okullaşma oranının artırılması için gerekli olabilir. Ancak, buna ilişkin kararların, etrafında daha geniş bir toplumsal oydaşma sağlanarak ve fiziksel altyapı ve akademik kadro gereksinimleri gözetilerek, akademik ölçüt ve gerekçeler temelinde alınmasının, bu kuruluşların sağlam temeller üzerinde kurulması ve gelecekte olumlu bir gelişme çizgisi yakalayabilmesi açısından önemi göz ardı edilmemelidir. Siyasal nedenlerle çıkarılan öğrenci ve sicil afları da, sık sık referans noktası olarak aldığımız ülkelerdeki durumla taban tabana zıt bir görünüm sergileyen ve atılım amacı güden bir yükseköğretim sistemi içinde yer bulmaması gereken uygulamalar arasındadır. Yükseköğretim sisteminin siyasal mücadele alanı olmaktan hızla çıkarılması temel bir hedef olarak benimsenmelidir.

Yeniden yapılanma sürecinin *dördüncü* ve belki en önemli unsuru, bu sürecin olmazsa olmaz koşulları arasında yer alması ve ödünsüz olarak korunması gereken temel ilkelerle ilgilidir.

Saydam, hesap verebilir yönetimler ve katılımcı, demokratik ve evrensel değerlerin benimsendiği, her düşüncenin ifade edilebileceği özgür bir akademik ortam yükseköğretim kuruluşlarının yaşam damarlarını oluşturur. Özellikle yeni kurulan üniversitelerde had safhaya varan kaynak yetersizliği karşısında yöneticilerin ister istemez yöre halkından bağışlara başvurmak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Kimlerden ve hangi koşullarda bağış alınabileceğinin ilkesel temelleri ve kuralları henüz oluşturulmadığı için bu tür çabaların yükseköğretim kuruluşlarının bağış yapan toplum kesimleri karşısında özerkliğinin kaybolmamasına ve akademik özgürlükleri zedelenmemesine yol açmamasına özellikle özen gösterilmelidir. Bütün yükseköğretim kuruluşlarında olduğu gibi, vakıf üniversitelerinde de akademik özgürlüklerin özenle korunması gereklidir. Bu nedenle mütevelli heyetlerin bileşimi ve mütevelli heyet ile üniversite yönetimi arasındaki ilişkilerin bu amaç titizlikle gözetilerek düzenlenmesi ve öğretim elemanlarıyla değişik kademelerdeki üniversite yönetimleri arasındaki ilişkilerin karşılıklı etkileşime dayalı demokratik esaslara göre biçimlendirilmesi önem kazanmaktadır. Bazı vakıf üniversitelerinde zaman zaman rastlanan akademik özgürlüklerle bağdaşmayan uygulamalara son verilmelidir.

Konuya üniversite içi demokrasi ve katılımcılık açısından yaklaşıldığında, yükseköğretim kuruluşlarına giderek bir hiyerarşik düzenin hakim olmaya başladığı, üst yönetimlerin ve hatta bazı durumlarda sadece rektörün üniversiteye ilişkin en temel kararlarda söz sahibi olmaya başladığı yolundaki değerlendirmelere rastlanmaktadır. Rektör adaylarının öğretim üyeleri arasında bir eğilim yoklaması sonucunda belirlenmesinin de bu doğrultudaki gelişmeleri engelleyemediği görülmektedir. Hatta eğilim yoklamaları, bazı durumlarda mevcut yönetim yanlısı ve karşı olan öğretim elemanları temelinde ayrışmalara ve akademik kalite kaygılarından kaynaklanmayan güç çekişmelerine, atama ve yükseltmelerde yanlı tutumlara ve hatta yönetim yanlısı olmayanlara karşı mesnetsiz disiplin soruşturmaları açılmasına dahi yol açabilmektedir. Bu durum, üniversite öğretim elemanlarının üniversiteye ve daha genel anlamda ülkedeki genel akademik gidişata yabancılaşmasına yol açmaktadır. Üniversite öğretim elemanlarının akademik kurullara katılmakta gösterdikleri isteksizlik bunun en canlı örneğidir.

Üniversitelerimizin önemli bir kısmı, yüksek düzeydeki öğrenci sayıları, ona bağlı olarak artan hizmet alanları ve akademik, idari ve hizmetli personel sayılarıyla adeta orta boy bir kent görünümündedir. Bu büyüklükteki bir yapının yönetiminde karşılaşılan sorunlar içinde en kaygı verici olanlarından biri, kuşkusuz kaynakların kullanımında zaman zaman yolsuzluk boyutlarına varan idari özensizlik ve kusurlardır. Belirli yetkinlikteki idari personel sayısının artırılması ve güçlü bir denetim düzeninin kurulması yanında üniversite yönetimlerinin

saydam ve hesap verebilir bir anlayışa sahip olması bu olumsuzlukların giderilmesi açısından da önemlidir.

Üniversite öğretim elemanları arasındaki ilişkiler meslektaşlar arasında karşılıklı saygıya ve amaç birliğine dayalı olmak zorundadır. Bu tür bir ilişkiler ağını oluşturmanın en temel önkoşulu ise, yukarıda da vurgulandığı gibi, üniversite yönetimlerinin saydam, hesap verebilir, katılımcı ve tümüyle demokratik özellikler taşımasıdır. Katılımcılığı artırmak için üniversiteyi ilgilendiren temel konularda bütün fakültelerden seçilmiş üyelerden oluşan komisyonlar oluşturulması ve bu komisyonların geliştirdikleri önerilerin üniversite yönetimlerince dikkate alınması sağlanmalıdır.

Son dönemde Türkiye’de de önemli bir gündem maddesi oluşturmaya başlayan intihal (akademik aşırma) konusunda gösterilen duyarlılık etik değerlere saygılı bir yükseköğretim sisteminin gelişmesi açısından da çok olumlu bir gelişmedir. Özellikle Tıp ve kimi Fen Bilimleri alanlarında çok yazarlı yayınlara rastlanması, yazarlık hakkının kimlere ve hangi durumlarda verilebileceği konusunun açıklığa kavuşturulmasını gerektirmektedir. İntihal tanımının iyi yapılması, öneminin öğretim elemanlarına ve öğrencilere etkili bir biçimde duyurulması ve bu konuda haksız suçlamalara meydan verilmemesi bu konudaki duyarlılığın etkisini kuşkusuz daha da artıracaktır.

Üniversiteler, yöneticilerin seçimi ve kurulların oluşumunda öğrenciler ve idari personel başta olmak üzere üniversite bileşenlerinin belirli oranlarda temsil edilmesine özen göstererek üniversite içinde ve daha geniş anlamda toplumda demokrasi kültürünün yeşerip kök salmasında öncü bir görev üstlenmelidir. Öğrencilerin yükseköğretim kuruluşlarının en önde gelen unsurlarından biri olduğu unutulmamalı ve onlara yönelik sağlık, barınma, beslenme, ulaşım, kütüphane, laboratuvar ve danışmanlık hizmetlerinin iyileştirilmesinin ve öğrenci topluluklarının da katkısıyla sağlanacak paylaşımcı, katılımcı ve bütünüyle demokratik ortamın toplumsal yaşama çok önemli yansımaları olacağı unutulmamalıdır. Öğretim elemanlarının ve öğrencilerin kendi aralarında oluşturacakları iletişim ağları ve örgütlenmeler⁴⁸ üniversite yöneticilerince, engellenmek bir yana, özellikle desteklenmelidir. Yukarıda önemine işaret edilen husus ve ilkelerin söylem düzeyinde kalmaması için, bunlara titizlikle uyulmasını sağlayacak denetim mekanizmaları kurulmalıdır.

SONUÇ

Türkiye yükseköğretim sistemi siyasal etkenlerin ve özellikle son çeyrek yüzyılda serbest piyasa ağırlıklı bakış açılarının artan etkisi altında kalmıştır. Bu etkilerin birincisi, yükseköğretime ilişkin sorunlar etrafında kısır çekişmelere ve bunun sonucunda yükseköğretim kuruluşlarına ilişkin temel planlama ve yönlendirme işlevinin geri plana itilmesine neden olurken, ikincisi bu kuruluşları güçlü bir neoliberal küreselleşme süreci içinde ticarileşme, üniversitelerin yönetiminde modern işletme bakış açısının yaygınlaşması ve özelleştirme gibi gelişmelerle karşı karşıya bırakmıştır.

Siyasi etkilerin başında yükseköğretim sisteminin ani ve hızlı genişlemesi ve bunun eğitim ve araştırma süreçleri üzerindeki olumsuz etkileri gelmektedir. Yükseköğretim sisteminin,

⁴⁸ Araştırma görevlilerinin ve üniversitelerin genel sorunlarına yönelik olarak oluşturulan Asistan Girişimi (bk. www.asistanlar.org) ve son dönemde yükseköğretime ilişkin olarak çok kapsamlı, yetkin ve yararlı bir rapor hazırlayan öğrenci kolektifleri bu tür örgütlenmeler arasında sayılabilir.

özellikle son on beş yıllık gelişimi, üniversite kavramını ciddi biçimde zedeleyen ve üniversite eğitimini sıradanlaştıran ölçülerde ani ve vaktinden önce kitleselleşme olarak özetlenebilir. Bu konudaki kararların genel kamuoyunda ve ilgili kurumlar katında tartışıldıktan ve yeterli akademik ve fiziksel altyapı gerçekleştirildikten sonra verilmesinde büyük yarar vardır. Okullaşma oranının artırılması hedefinin yükseköğretimin önündeki yığılmanın azaltılması gibi kimi haklı gerekçeleri olsa da, bunun “her ne pahasına olursa olsun” yaklaşımıyla gerçekleştirilmesi, aslında yükseköğretimde okullaşma oranının artması yerine, olsa olsa yükseköğretimin okullaşması sonucunu doğurduğu göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle okullaşma oranındaki artış hedefinin zamana yayılması ve mevcut akademik yapının kalite konusunda ulusal ve uluslararası düzeyde belirli bir atılım yapma sürecini izlemesi daha uygun bir strateji sayılmalıdır.⁴⁹

Yükseköğretim sisteminin günlük siyasi çekişmelerin içine çekilmek istenmesi ve yükseköğretim kuruluşlarında siyasal amaçlı kadrolaşma girişimleri bir diğer kaygı verici gelişmedir. Hangi siyasal eğilimden gelirse gelsin akademik özgürlüğün ve bütünüyle çağdaş akademik yaşamın gelişmesine engel olan bu tür girişimlerin önlenmesi ve akademik kadroların liyakate dayalı ölçütler temelinde oluşturulmasına özen gösterilmelidir. Üniversite sayısının hızla artarak yurt sathına yayıldığı bir dönemde bu konu daha da büyük bir önem kazanmaktadır. Yükseköğretim kuruluşlarına saydam, hesap verebilir, özgürlükçü ve katılımcı yönetimler hakim olmalıdır.

Neoliberal küreselleşme etkisini ise, kimi sanayileşmiş ülkelerde gözlenen ve yükseköğretim sistemlerini de etkisi altına alan gelişmelerin referans noktası olarak alınıp serbest piyasa yaklaşımının adım adım Türkiye yükseköğretim sistemi içinde yaygınlaştırılmasından izlemek mümkündür. Yükseköğretim kuruluşlarının önemli bir kaynak sorunuyla karşı karşıya kaldığı temel gerekçesiyle uygulamaya konan ve sistemin giderek özelleşmesine yol açan bu gelişmeleri edilgen bir biçimde izlemek yerine o gelişmeleri sık elekten geçirip ülke koşullarına uygun bir model geliştirme yolu seçilmelidir. Bu gereklilik en başta, YÖK strateji raporunda da çok çarpıcı bir biçimde belirtildiği gibi, üniversitenin insanlığın, kökleri yüzyıllara dayanan ve serbest piyasa koşullarına terk edilemeyecek kadar önemli bir kültürel mirası olmasından kaynaklanmaktadır. Kaynak sorunlarının, bu mirası hasara uğratmadan ve zaten had safhada olan fırsat eşitsizliğini daha fazla körüklemeyen çözüme kavuşturulmasının yolu kamu gelirlerinin artırılması ve yükseköğretimin, diğer eğitim alanlarıyla birlikte bundan daha yüksek bir pay almasından geçmelidir. Özelleştirme başta olmak üzere, neoliberalizmin yükseköğretim üzerindeki etkilerine karşı çeşitli ülkelerde oluşan tepkilerin sonuçlarını kestirme güçlüklerine karşın bu tepkilerin bugünden önemsenmesi ve dikkatle izlenmesi gerekir.

Yükseköğretime ilişkin hedefler de yer yer birbirleriyle çelişik bir görünüm içindedir. Nicel bir hedef olarak değerlendirilebilecek okullaşma oranının hızla artırılma hedefi, kalite üzerinde yarattığı genel olumsuz etkilere ek olarak, özünde nitelikle ilgili bir hedef olan yükseköğretimin bilgi toplumunun gereksinimlerini karşılama hedefiyle büyük ölçüde çelişmektedir. Birinci hedefe, özellikle Türkiye’de olduğu gibi kısa sürede ulaşılmak istendiğinde bunun maliyeti yine ikinci hedeften giderek uzaklaşmak olmaktadır. Bu çelişkinin ortadan kaldırılması için tutulması gereken yol, okullaşma oranını artırma hedefinin, belirli bir program çerçevesinde zamana yayılması ve yükseköğretim sisteminin,

⁴⁹ Yükseköğretimde kalite sorunlarına yönelik olarak 20 Eylül 2005 tarihinde yürürlüğe giren yönetmelik çerçevesinde Üniversitelerarası Kurul bünyesinde Yükseköğretim Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Komisyonu’nun oluşturulması olumlu bir adımdır.

sistemi oluşturan kuruluşların amaçları açısından, belirli geçiş süreleri tanınarak çeşitlendirilmesi doğrultusunda yeniden yapılandırılmasıdır.

Önümüzdeki dönemde giderek önem kazanması beklenen bir konu olan yükseköğretime ilişkin tartışmaların siyasal müdahale ve neoliberal küreselleşmeden kaynaklanan etkilerin cenderesinden kurtarılıp, bir kısmı bu çalışmada ön plana çıkarılan temel sorunlar üzerinde odaklanması ve somut önerilerle zenginleştirilmesi gereklidir.

Geleceği öngörme, özellikle bugünün kaygan zemininde çeşitli güçlükler içermektedir. Bu nedenle bu çalışma çerçevesinde geliştirilen öneriler de kuşkusuz tartışmaya açık önerilerdir.

Yükseköğretim kuruluşlarının ve bu alandaki üst kuruluş olan Yükseköğretim Kurulu'nun, diğer anayasal kuruluşlar gibi ülkenin toplumsal gelişmesine yönelik tartışmalara katılması ve söz sahibi olması doğal ve hatta gereklidir. Bu konuda titizlikle üzerinde durulması gereken nokta, bu tartışmaların polemikten ve günlük kısır çekişmelerden uzak bir nitelik kazanması ve enerjilerin asli görevlerin yapılmasını engelleyecek derecede bu çekişmelerle harcanmasının önlenmesidir. İlgili kuruluşların, işbirliği içinde eğitimle ilgili temel sorunları bir bütünlük içinde birlikte ele alabilecekleri bir ortam hızla oluşturulmalı ve yükseköğretim, fırsat eşitliği, okullaşma oranlarının kalite ölçütleri gözetilerek artırılması, eğitim kalitesinin yükseltilmesi ve yerel anlamlılığı da yüksek araştırma ve yayın etkinliklerinin artırılması hedefleri doğrultusunda ve akademik özgürlük, saydamlık, katılımcılık, demokrasi gibi evrensel ilkeler ön planda tutularak yeni bir yörüngeye oturtulmalıdır.

KAYNAKLAR

Carvajal, Doreen (2007), "In many business schools, the bottom line is in English" *International Herald Tribune*, 10 Nisan.

Klein, Stephan (2007), "Dumber in English" <http://www.signandsight.com/features/1438.html> 12 Temmuz 2007, 6 Temmuz, 2007 tarihinde *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'da yayınlanan makalenin İngilizce çevirisi.

Lorenz, Andreas (2007), Beijing's Education Challenge, Living and Learning at China's Universities, *Spiegel International Online*, 10 Nisan.

Şenses, Fikret (1993) "Akademik Yaşamımıza İlişkin Bazı Gözlem ve Öneriler", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 20 (1-2), s.169-188.

Şenses, Fikret (1994) "Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji", TÜSİAD Raporu üzerine, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 21 (3), s.564-74.

Şenses, Fikret (1999) Yüksek Öğretimde Öğrenciler: ODTÜ İktisat Bölümü Öğrenci Profili", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 26 (1-2), s.179-201.

Şenses, Fikret (2003), “Yoksullukla Mücadelenin Neresindeyiz? Gözlem ve Öneriler” *İktisat Üzerine Yazılar 1, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (der. A. H. Köse, F.Şenses ve E. Yeldan), İletişim, İstanbul, 2003, 329-56.

Şenses, Fikret (2004), “Difficulties and Trade-offs in Performance Evaluation in Social Sciences- A Turkish Perspective”, *Evaluation of Performance in Social Sciences* (der. İlhan Tekeli and Necdet Teymur), Turkish National Commission for UNESCO, Ankara, 2004 içinde, s.83-105.

Şenses, Fikret (2007), “İktisat Alanında Eğitim ve Araştırma Sorunları: Mevcut Durum, Beklentiler ve Öneriler”, *Sosyal Bilimlerde Öngörü Çalışması, İktisat Grubu Çalışmaları*, F. Şenses (der.) içinde, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.

Tekeli, İlhan (2004), The Institutional Transformation of Universities and its Reflection on the Evaluation of the Performance of Social Scientists, *Evaluation of Performance in Social Sciences* (der. İlhan Tekeli and Necdet Teymur), Turkish National Commission for UNESCO, Ankara, 2004 içinde, s.3-18.

YÖK (Yükseköğretim Kurulu) (2007) *Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi*, YÖK: Ankara.

YÖK (2007a), *Vakıf Üniversiteleri Raporu*, YÖK: Ankara.

SUMMARY

THE TURKISH HIGHER EDUCATION SYSTEM IN LIGHT OF INTERNATIONAL DEVELOPMENTS: MAIN TRENDS, ISSUES, CONTRADICTIONS AND RECOMMENDATIONS

This study broadly describes the main structural characteristics of the Turkish higher education system and draws attention to the heterogeneous and somewhat complex structure that has emerged following the sudden and extensive enlargement of the system in recent years. It pinpoints the contradictions between the current objectives and examines the main problems of the system and develops a number of recommendations aimed at their solution. Among the main problems faced by the system, inequality of opportunity, difficulties of managing the system from one center, obstacles preventing the emergence of an academic community characterized by the effective interaction of its members and the inability of directing the academic research agenda to issues of deep societal relevance are given primary importance. The trade-offs involved in terms of qualitative targets in a number of areas created by the existing emphasis on quantitative targets are identified as the main contradiction of the existing targets. The differentiation of the institutions constituting the higher education system in terms of their objectives, the restructuring of the system in line with this differentiation and the management difficulties of the system arising from its existing complex structure, and the emergence of an academic environment characterized by its sensitivity to issues such as equality of opportunity and academic freedoms, closer interaction with the society at large, its education process more closely tied to the labor market and its research agenda directed more effectively to the solution of deep seated societal problems are among the main recommendations developed in the study.